

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Навчально-науковий інститут права

Кафедра міжнародного європейського права та порівняльного правознавства

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА БАКАЛАВРА

«ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ТА СВОБОДИ ВІРОСПОВІДАННЯ:
НАЦІОНАЛЬНІ ТА МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ»

293 Міжнародне право

Студента (ки) 4 курсу Негрій Юлії Миколаївни

Групи П-01

Подається на здобуття освітнього ступеня бакалавр.

Кваліфікаційна робота бакалавра містить результати власних досліджень.

Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

(підпис здобувача)

Керівник

посада, к.ю.н.

Завгородня В.М.

(посада, науковий
ступінь)

(підпис)

(ініціали,
прізвище)

Суми 2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

Навчально-науковий інститут
права
Кафедра міжнародного європейського
права та порівняльного правознавства

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри

_____ підпис

“ ____ ” _____ 20__ р.

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ БАКАЛАВРА
Спеціальність 293 Міжнародне право

Студентці 4-го курсу, групи П 01
номер курсу шифр групи

Негрій Юлії Миколаївні

прізвище, ім'я, по батькові студента

1. Тема роботи: «Забезпечення права на свободу віросповідання: національні та міжнародні стандарти», затверджена наказом директора ННІ права від “21” лютого 2024 р. № 0129-I
2. Термін подання студентом закінченої роботи “20” травня 2024 р.
3. Мета кваліфікаційної роботи – здійснення комплексного аналізу і дослідження міжнародних та національних механізмів забезпечення свободи совісті та віросповідання, виявлення основних викликів і проблем у цій сфері, а також розробка рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання для ефективного захисту цього фундаментального права.
4. Об’єкт дослідження – відносини, що виникають у сфері захисту права на свободу совісті та віросповідання на національному, європейському та

універсальному рівні.

5. Предмет дослідження міжнародні та національні механізми захисту права на свободу совісті та віросповідання.

6. Кваліфікаційна робота виконується на матеріалах міжнародних документів, національного законодавства, практики вітчизняних і міжнародних судових установ

7. Орієнтовний план дипломної роботи, терміни подання розділів керівникові тазміст завдань для виконання поставленої мети

Розділ 1 Поняття та еволюція свободи совісті та віросповідання, 15 березня 2024р.

Назва – термін подання

У розділі 1 дослідити теоретико-історичні аспекти становлення і розвитку права на свободу совісті і віросповідання, встановити зміст і специфіку цього права, його співвідношення з іншими правами людини і громадянина

Зміст конкретних завдань до розділу, які має виконати студент

Розділ 2 Міжнародні механізми захисту права на свободу віросповідання, 12 квітня 2024р.

Назва – термін подання

У розділі 2 проаналізувати міжнародний, європейський та національний механізми захисту релігійних прав людини, вивчити конкретні приклади захисту порушуваних свобод совісті та віросповідання в практиці ЄСПЛ

Зміст конкретних завдань до розділу, які має виконати студент

Розділ 3 Захист свободи совісті та віросповідання в Україні, 10 травня 2024р.

Назва – термін подання

У розділі 3 Виявити основні проблеми та виклики у сфері захисту свободи віросповідання в Україні, запропонувати шляхи вдосконалення чинного законодавства і практики його застосування

Зміст конкретних завдань до розділу, які має виконати студент

8. Дата видачі завдання “23” лютого 2024 р.

Керівник кваліфікаційної роботи _____

підпис

Завгородня В.М

ініціали, прізвище

Завдання до виконання одержав _____

підпис

Негрій Ю.М.

ініціали, прізвище

Негрій Ю.М. «Забезпечення права та свободи віросповідання: національні та міжнародні стандарти».

Актуальність теми дослідження полягає в проблемі захисту свободи совісті та віросповідання в сучасному міжнародно правовому аспекті, оскільки вона стосується кожної людини. Загалом можна виділити кілька причин: по-перше, права та основоположні свободи людини – це основна цінність й пріоритет сучасного світу; по-друге, захист релігійних прав та свобод має значення не лише на індивідуальному рівні, але й у контексті міжнародних відносин, демократії та толерантності суспільства. А досліджуючи міжнародні та національні механізми захисту можна визначити ефективність їх застосування, і власне їх вплив на реальні ситуації.

Мета роботи полягає в здійсненні комплексного аналізу і дослідження міжнародних та національних механізмів забезпечення свободи совісті та віросповідання, виявленні основних викликів і проблем у цій сфері, а також розробці рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання для ефективного захисту цього фундаментального права. Об'єктом дослідження є відносини, що виникають у сфері захисту права на свободу совісті та віросповідання на національному, європейському та універсальному рівні. Предметом дослідження виступають міжнародні та національні механізми захисту свободи совісті та віросповідання.

Основними результатами роботи стало дослідження термінології наявних механізмів захисту права на свободу совісті та віросповідання як на міжнародному, так і національному рівнях, задля підвищення обізнаності громадян. Розроблення порад, які підвищать краще розуміння потреб і проблем різних релігійних груп, допоможуть знаходити компромісні рішення і забезпечувати стабільність та розвиток суспільства в цілому, підтримувати освітні та просвітницькі програми, які б підвищували рівень релігійної толерантності та взаєморозуміння серед громадян.

Дослідження виконано в рамках наукового проєкту «Механізми суспільної солідаризації в умовах криз: історичний досвід та виклики сучасності» (0123U101851) за підтримки Міністерства освіти і науки України.

Ключові слова: релігія, віросповідання, права людини, свобода совісті, захист прав людини.

Negrii Y.M. "Ensuring the right and freedom of consciousness: domestic and international standards".

The relevance of the research topic lies in the problem of protecting freedom of conscience and religion in the modern international legal aspect, as it concerns every person. In general, several reasons can be identified: firstly, human rights and fundamental freedoms are the main value and priority of the modern world; secondly, the protection of religious rights and freedoms is important not only at the individual level, but also in the context of international relations, democracy and tolerance of society. And by studying international and national protection mechanisms, it is possible to determine the effectiveness of their application, and actually their impact on real situations.

The purpose of the work is to carry out a comprehensive analysis and research of international and national mechanisms for ensuring freedom of conscience and religion, to identify the main challenges and problems in this area, as well as to develop recommendations for improving legal regulation for the effective protection of this fundamental right. The object of the study is the relations arising in the field of protection of the right to freedom of conscience and religion at the national, European and universal level. The subject of the study is international and national mechanisms for the protection of freedom of conscience and religion.

The main results of the work were the study of the terminology of the available mechanisms for the protection of the right to freedom of conscience and religion at both the international and national levels, in order to increase the awareness of citizens. The development of advice that will increase a better understanding of the

needs and problems of various religious groups will help to find compromise solutions and ensure the stability and development of society as a whole, support educational and educational programs that would increase the level of religious tolerance and mutual understanding among citizens.

The research reported in this paper was produced as part of the project ‘Social solidarity mechanisms in crisis: historical experience and modern challenges’ (0123U101851) with support from Ukraine’s Ministry of Education and Science.

Key words: religion, belief, human rights, freedom of conscience, protection of human rights.

ЗМІСТ

ВСТУП	8
РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ СВОБОДИ СОВІСТІ ТА ВІРОСПОВІДАННЯ	13
1.1 Еволюція свободи совісті та віросповідання в міжнародному праві..	13
1.2 Поняття свободи совісті та віросповідання	21
РОЗДІЛ 2. МІЖНАРОДНІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВА НА СВОБОДУ ВІРОСПОВІДАННЯ	28
2.1 Універсальні інструменти захисту свободи совісті та віросповідання..	28
2.2 Європейський механізм захисту свободи совісті та віросповідання.....	32
2.3 ЄСПЛ як один з механізмів захисту свободи совісті та віросповідання	36
РОЗДІЛ 3. ЗАХИСТ СВОБОДИ СОВІСТІ ТА ВІРОСПОВІДАННЯ В УКРАЇНІ 46	
3.1 Законодавче закріплення та історія права на свободу совісті та віросповідання в Україні	46
3.2 Розвиток релігійних свобод під час війни в Україні	50
ВИСНОВКИ.....	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	58

ВСТУП

Постановка проблеми. У сучасному світі, де релігійне різноманіття стає залишається вагомим фактором життя суспільства, забезпечення права на свободу віросповідання набуває особливого значення. Водночас, у багатьох країнах спостерігаються випадки дискримінації на релігійному ґрунті, переслідування за релігійні переконання, конфлікти між релігійними групами та обмеження релігійної діяльності. Ці проблеми свідчать про те, що, незважаючи на існуючі правові норми як в міжнародному праві, так і в національних правових системах, забезпечення свободи віросповідання потребує подальшого вдосконалення.

Національні правові системи країн часто не повністю відповідають міжнародним стандартам у сфері свободи віросповідання, що призводить до неоднорідності правового регулювання та ускладнює захист цього права. В Україні, зокрема, існують певні законодавчі прогалини та проблеми у практичному застосуванні норм щодо свободи віросповідання. Це потребує більш глибокого дослідження та розробки ефективних механізмів гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами.

Міжнародні організації, такі як Організація Об'єднаних Націй (далі – ООН), Рада Європи, Організація з безпеки і співробітництва в Європі відіграють важливу роль у моніторингу та забезпеченні дотримання прав людини, включаючи право на свободу віросповідання. Проте, ефективність їхньої діяльності залежить від рівня співпраці з національними урядами та громадянським суспільством. Важливо дослідити, як міжнародні рекомендації та рішення впроваджуються на національному рівні та які перепони виникають у цьому процесі.

Таким чином, постає проблема забезпечення права та свободи віросповідання, яка потребує комплексного підходу. Це включає аналіз існуючих міжнародних та національних правових норм, оцінку ефективності механізмів захисту релігійних прав, виявлення основних проблем та викликів, а також розробку рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання у цій сфері.

Актуальність теми. Проблема захисту свободи совісті та віросповідання є актуальною в сучасному міжнародно правовому аспекті, оскільки вона стосується кожної людини. Загалом можна виділити кілька причин: по-перше, права та основоположні свободи людини – це основна цінність й пріоритет сучасного світу; по-друге, захист релігійних прав та свобод має значення не лише на індивідуальному рівні, але й у контексті міжнародних відносин, демократії та толерантності суспільства. А досліджуючи міжнародні та національні механізми захисту можна визначити ефективність їх застосування, і власне їх вплив на реальні ситуації.

Ступінь розробленості теми. Забезпечення права та свободи віросповідання на національному та міжнародному рівнях є предметом численних наукових досліджень, монографій та статей. Одним з таких вчених варто згадати Дж. Локка, який неодноразово у своїх працях наголошував на тому, що ніхто не може порушувати кордони людини, впливаючи чи змінюючи її ставлення до чого небудь, в тому числі дозволяти повну свободу совісті, віросповідання та світогляду, крім своїх власних переконань. [39; 43]. Термін, «міжнародний механізм захисту прав людини» має не один підхід тлумачення, як зазначає М. Антонович у своїй праці, що поширеним є розуміння, як міжнародне співробітництво держав, принципів та заходів ООН по сприянню загальній повазі і дотриманню прав і основних свобод для всіх, без дискримінації за будь-якою ознакою [13]. Якщо ж взяти до уваги вітчизняних науковців український релігієзнавець В. Єленський досліджував питання релігійної свободи, церковно-державних відносин та впливу релігії на політичні процеси. Його наукові роботи та статті присвячені аналізу релігійної

ситуації в Україні та викликам, з якими стикаються релігійні спільноти. Однак не дивлячись на значні вивчення по даній тематиці все одно залишаються на сьогоднішній день прогалини як в практичному аспекті, так і в культурному [44; 45]. Сучасний дослідник В. Бедь справедливо зазначив, що у чинному законодавстві України відсутні чіткі визначення таких понять, як «релігія» та «релігійна організація». Проте, законодавство містить перелік видів релігійних організацій, до яких належать релігійні громади, управління, центри, монастирі, релігійні братства, місії, духовні навчальні заклади та інші. Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості вдосконалення правового регулювання, підвищення рівня обізнаності громадян та сприяння формуванню толерантного суспільства. А від так, запропоновані деякі варіанти як же все ж таки вирішити такі проблеми, а саме вдосконалення нормативної бази.

Мета роботи полягає в здійсненні комплексного аналізу і дослідження міжнародних та національних механізмів забезпечення свободи совісті та віросповідання, виявленні основних викликів і проблем у цій сфері, а також розробці рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання для ефективного захисту цього фундаментального права.

У процесі дослідження були поставлені наступні **завдання**:

1. Визначити зміст і специфіку використання поняття «свобода совісті та віросповідання»;
2. Дослідити еволюцію виникнення та розвитку права на свободу совісті та віросповідання;
3. Проаналізувати міжнародний, європейський та національний механізми захисту релігійних прав людини;
4. Вивчити конкретні приклади захисту порушуваних свобод совісті та віросповідання в практиці ЄСПЛ;
5. Виявити основні проблеми та виклики у сфері захисту свободи віросповідання;
6. Висвітлити ситуацію та механізм захисту даних свобод в Україні.

Об'єктом дослідження є відносини, що виникають у сфері захисту права на свободу совісті та віросповідання на національному, європейському та універсальному рівні.

Предметом роботи виступають міжнародні та національні механізми захисту свободи совісті та віросповідання.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети було обрано: історико-правовий метод з ціллю вивчення еволюційного контексту та розвитку механізмів захисту свободи совісті та релігії; метод формально-юридичний використаний для тлумачення правових понять; документальний аналіз для вивчення міжнародних документів, національних законодавств та інших нормативних актів, що стосуються релігійних свобод; порівняльно-правовий метод обраний для порівняння законодавств різних країн та практики ЄСПЛ щодо захисту свободи совісті та віросповідання

Ступінь вирішення проблеми в дослідженні та практичне значення одержаних результатів. Суспільство має право вільно визначати зміст і обсяг взаємодії з різними релігійними громадами, враховуючи їхню чисельність, традиційність для країни та регіону, а також внесок у історію та культуру. У державах, де діють релігійні правові системи, ідеї та уявлення про права особистості часто закріплюються формально або взагалі не знаходять відображення у внутрішніх нормативних актах. Ігнорування традиційних, національних та релігійних аспектів у таких випадках неприпустимо. При взаємодії з релігійними громадами суспільство повинно враховувати кілька ключових факторів: чисельність громади, розмір релігійної громади може впливати на характер і обсяг взаємодії.

Події у суспільно-політичному житті народу мають значний вплив на релігійне життя, а також і на правову сферу. Суспільство починає сприймати місію Церкви не лише у здійсненні богослужінь або соціальної роботі, але й як важливу рушійну силу в суспільних процесах. Роль Церкви у сучасному суспільстві виходить за межі традиційних уявлень про її функції. В умовах постійних соціальних і політичних змін, Церква стає інститутом, що

забезпечує моральну і духовну підтримку, а також виступає активним учасником суспільного діалогу. Таким чином, суспільство має право визначати взаємодію з релігійними громадами на основі чисельності, традиційності та внеску в культуру, зберігаючи при цьому рівність перед законом. рішення і забезпечувати стабільність та розвиток суспільства в цілому. Важливо також підтримувати освітні та просвітницькі програми, які б підвищували рівень релігійної толерантності та взаєморозуміння серед громадян.

Апробація результатів кваліфікаційної роботи. Результати роботи були представлені на Науково-практичному круглому столі «Свобода вираження поглядів: проблеми імплементації європейських стандартів в Україні», Суми, 24 травня 2024 року (тези доповіді «Співвідношення права на свободу вираження поглядів та права на свободу совісті і віросповідання: проблеми пошуку балансу»).

Кваліфікаційні робота складається з вступу, 3 розділів, що об'єднують 7 підрозділів, висновків та списку використаних джерел . Загальний обсяг кваліфікаційної роботи 62 сторінок, з них основного тексту 50 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ СВОБОДИ СОВІСТІ ТА ВІРОСПОВІДАННЯ

1.1 Еволюція свободи совісті та віросповідання в міжнародному праві

Поняття «релігія», походячи з латинської мови, визначає культ, святилище, добро і має прямий зв'язок з вищим і святим у житті людини. Цю вищу силу називають Богом, Божеством, але кожна конкретна релігія має свої унікальні назви та способи сприйняття цієї вищої сили. Не існує релігії без бога, який є головним сенсом і початком будь-якої релігійної системи. Однак варто розуміти, що релігія без права в сучасному світі не може існувати. Адже їх взаємодія проявляється у величезному спектрі сфер, від гарантування прав на свободу віросповідання до регулювання діяльності релігійних організацій та роль релігійного права в судовій системі.

Сьогоднішні реалії підкорюють світ до трансформацій абсолютно всіх сфер людського життя, взаємопов'язаність правозахисної та релігійної не стали виключенням, маючи свої феномени розвитку й пристосування людства до цих змін. Досвід відомих історій воєн на релігійному тлі, показав світові, що шляхом кровопролиття неможливо досягнути миру. Від так, на допомогу приходять лише правові засоби, пов'язані з юридичною відповідальністю, котрі здатні врегулювати суспільні відносини.

Релігія, як основа права на вільне віросповідання, відіграє значущу роль у житті людини на протязі історії людства і впродовж сучасних часів. У процесі демократизації в світі, рішення різних аспектів свободи віросповідання визначаються різними факторами, включаючи розвиток державності, роль і місце релігії та релігійних організацій у громадянському суспільстві, а також особливості державно-церковних відносин. Забезпечення

прав і свобод людини є пріоритетними цілями діяльності міжнародного співтовариства, що здійснюється безпосередньо за активної участі держави. Свобода віросповідання є одним з основних загально соціальних прав людини у демократичному суспільстві, що включена до категорії I покоління прав людини категорично визнаного як невід'ємне у західній традиції права починаючи з часів Французької революції. Здавалося б ідеально задеклароване у нормативно-правових актах і теоретично обґрунтоване у багатьох працях юристів-науковців поняття «свобода віросповідання», насправді, сьогодні стало центральною проблемою, що викликає велику кількість дискусій як серед юристів, науковці та політиків, так і серед пересічних громадян.

Формування релігійних уявлень сягає часів первинно-общинного ладу. Відслідковуючи еволюцію розвитку свободи совісті, віросповідання та світогляду, вона бере початок ще за часів Стародавнього Єгипту, не існуючи при цьому у юридичному розумінні такого терміну як «релігія» чи «свобода совісті». Народ вірив у релігійні звичаї та притримувалися них, а противників жорстоко карали. Отже, у суспільстві вже на той час зароджувалася така собі «дискримінація» пов'язана з порушення прав й свобод людини. Проте згодом, все почало кардинально змінюватися, у V ст. афіняни вирішили засуджувати тих, хто поширює нове вчення про світ. Згодом, в силу того ж розвитку виникла необхідність створення нових релігій, так світова арена почала популяризувати християнство. Після швидкого поширення християнства територією Європи, його прихильники жорстоко були налаштовані стосовно його захисту, і всі хто якимось чином намагалися підірвати його статус піддавалися переслідуванню з боку держави, а інколи доходило й до людських жертв [2].

На межі XII-XIII століть, в глибинах феодального устрою, почали вирушати пророслі нові насіння епохи, що призвели до революційних змін у соціальній структурі середньовічного суспільства. Поява нових сил виробництва і закріплення у соціальній піраміді нового класу — буржуазії — супроводжувалися інтенсивною ідеологічною боротьбою між різними

суспільними верствами. У цих умовах, питання про владу відображалося у підході до проблем вільної віросповідання. Представники нового соціального шару виступали з вимогами установлення ідеалів світського гуманізму, повноцінного розвитку особистості та оновлення світоглядних поглядів на релігійну свободу. Все це сприяло активізації теорій та практики антиклерикалізму, а також підштовхувало до вимог щодо секуляризації церкви та забезпечення свободи віросповідання. У часи Відродження були розроблені та сформульовані нові ідеали як у теоретичній, так і у практичній сферах. Потім важливими історичними періодами стали Реформація і буржуазні революції в Європі, які власне сприяли розширенню в суспільстві розуміння не лише свободи вибору релігії, але й свободи бути атеїстом.

У XVI столітті на європейському континенті розгорталися жорстокі війни, адже про релігійне співіснування не могло бути й мови. Влада Англії та Іспанії розгортає політику спрямовану на переслідування релігійних менших. У Нідерландах, Англії й Швейцарії прихильники здобули підтримку місцевої влади та більшої частини населення. Але Франція у ці роки відома розгорненням релігійної війни, що згодом переросла у громадянську та розтягнулася на період майже 40 років. Військовий конфлікт 1562-1598 рр. виник між французькими протестантами (так званими гугенотами) та католиками, які на той час складали більшість населення Франції. Після провальних спроб підписання мирних договорів, не принесли французам спокійного релігійного життя. Спостерігаючи за цими подіями, король Франції Генріх IV вирішує покінчити з цим багаторічним безладом, підписавши Нантський едикт. Цей едикт визнавав католицизм як домінуючу релігію, але також надавав протестантам право на вільне віросповідання, можливість обіймати посади в уряді та управлінні. Він сприяв релігійній терпимості і спокою в країні, що дозволило Франції розвиватися без масових конфліктів на релігійній основі. Нантський едикт став важливим кроком у формуванні концепції релігійної свободи в Європі та вплинув на розвиток ідей про свободу совісті. Суперечливий едикт в порівнянні з іншими, не лише

існував на папері, але й успішно втілювався в життя французів. «Білль про права по-французьки» (саме так називають даний документ) – це указ короля, який надавав фран. протестантам певний набір прав, до їх числа входили, зокрема, свободу совісті, можливість займати державну посаду та інші. Від так питання дискримінації протестантів у закладах здоров'я та освіти було в більшій мірі ліквідоване. Призначений бути «довічним і нескасованим», у 1685 р. Нантський едикт був скасований Фонтенблоським [3]. Після скасування Людовіком XIV документа почалося масове знищення та виселення гугенотів. Прихильники протестантизму, які через переслідування короля не зріклися віри, продовжували підпільно збиратися, адже місце їх богослужіння були знищені. Католицизм в ті часи проповідувався скрізь, тобто якщо в родині дітей не вирощували у поклонінні даній релігії, то дітей просто забирали, освітні заклади також ґрунтувалися на сповіданні католицизму. Скасування Нантського едикту та фактичне знищення протестантів владою Франції стало засуджуватися у міжнародному суспільстві. Однак на початку ХХ століття Франція, однією з перших світових країн, прийняла рішення відокремити церкву від держави. Вона стала прикладом, який наслідували інші світові країни, надаючи громадянам конституційні гарантії свободи віросповідання [4].

Середньовічна церква почала набирати обертів та сили, через що згодом мала неабиякий вплив на інші сфери життя, можливо це зумовлено ієрархією, яку очолював папа, а може відсутністю релігійних вчень доступними мовами. Неможливо оминати таких діячів як Джон Вікліф (людина, що переклала Біблію на англійську), Мартін Лютер та Ян Гус, котрі зробили внесок в релігійну сферу людського життя. Чеський священник Ян Гус надихнувшись поглядами Джона Вікліфа та Мартіна Лютер, започаткував церковно-релігійний рух у Західній та Центральній Європі – Реформацію, згодом був спалений за свою діяльність. Мислитель виступав за реформування католицької церкви та папської влади, саме шляхом перетворень протестантського стилю [11]. Відомі 95 тез Лютера (наступника Ян Гуса)

стали визначними для історії творення теперішнього вигляду віросповідання. Звичайно, такі погляди не подобалися ані церкві, ані папській владі, остання вимагала від релігійного діяча розкаяння. Незважаючи на приказ папи про спалення всіх праць Лютера та погрози, він все одно продовжував просувати свою ідею [12]. Протестантська Революція змінила релігійне та суспільне життя у Європі, тому часто її називають початком сучасності.

Французька революція, яка відбулася у другій половині XVIII століття, стала однією з найбільш значущих подій в історії світової цивілізації. Її вплив на політичну, соціальну та культурну сфери був величезним, але також варто відзначити її вплив на розвиток ідейних свобод, зокрема свободи совісті та віросповідання. Однією з ключових ідей революції було прагнення до встановлення загальних прав людини та громадянина, включаючи право на свободу совісті та віросповідання. В декларації прав людини і громадянина, яка була прийнята Національним Збором у 1789 році, закріплено право на свободу думки, слова та релігії. Це була значна перемога ідеалів свободи, яка визначила дальший хід розвитку людських прав та свобод у світі. Наприкінці XVIII століття французька революція також спонукала до поширення ідей секуляризації та релігійної реформи. Наприклад, у 1790 році було прийнято «Цивільну конституцію духовенства», яка реформувала католицьку церкву відповідно до принципів революції. Ця конституція розривала зв'язок між церквою та папством у Римі, визначала обрання священників народом та робила церкву підконтрольною державі. Ці зміни порушили традиційну ієрархію в церкві та спричинили розкол серед вірян. Крім того, під час революції було розпочато переслідування та пригнічення релігійних груп, які вважалися ворогами революційних ідеалів. Наприклад, жертвами переслідувань стали католицькі священники, які виступали проти революції, а також інші релігійні меншини. Це протирічило проголошеним ідеям свободи совісті та віросповідання, і свідчило про складність перехідного періоду для суспільства [5].

У наслідок революції, французьке суспільство вийшло на новий етап розвитку, де релігійні свободи та секулярні принципи почали займати все більш важливе місце. Водночас, революція підкреслила необхідність захисту прав і свобод кожної особи, в тому числі й у сфері віросповідання, що відіграє важливу роль у формуванні сучасного концепту прав людини. Таким чином, французька революція та Нантський едикт відіграли ключову роль у розвитку ідеї свободи совісті та віросповідання, яка донині залишається актуальною в усьому світі.

У середньовіччі релігійні конфлікти і війни часто виникали через розбіжності у трактуванні релігійних догматів. Важливою особливістю цих конфліктів було те, що основи релігійних норм так званих догматів залишалися спільними для всіх конфлікуючих сторін, що робило сам конфлікт зрозумілим і значущим для них. Такі конфлікти були найгострішими між прихильниками різних течій однієї релігії, наприклад, між католиками і протестантами, католиками і православними, шиїтами та сунітами. Як бачимо з попередньо наведених історичних подій внутрішньо релігійні розбіжності створювали глибокі розколи, де кожна сторона вважала себе правою у вірі, це власне і призводило до тривалих і кровопролитних протистоянь. На відміну від цього, конфлікти між представниками різних релігій найчастіше мали міждержавний характер. Кожна держава прагнула зміцнити свій державно-конфесійний комплекс, що включало контроль над територією і населенням, а також збір податків. Зазвичай ці конфлікти починалися як боротьба за територію та ресурси, і лише згодом поставав питання про релігійне навернення завойованого населення.

Релігійні війни середньовіччя демонстрували, як глибоко віра була вплетена у політичні та соціальні структури тогочасного світу. Конфлікти між католиками і протестантами, що розгорнулися під час Реформації, були не лише питанням віри, а й боротьбою за політичну владу і соціальний вплив. Війни між шиїтами і сунітами в ісламському світі також мали значні політичні підґрунтя, змагаючись за контроль над мусульманськими державами і

громадами. Крім того, релігійні конфлікти середньовіччя часто мали глибокий вплив на культурний та науковий розвиток регіонів. Релігійні конфлікти середньовіччя також підкреслюють, наскільки важливою була релігія для ідентичності людей того часу. Вірування і релігійні практики були невід'ємною частиною життя, і зміни в релігійній сфері часто мали прямий вплив на політичні та соціальні структури. Таким чином, релігійні конфлікти і війни середньовіччя, як внутрішньо релігійні, так і міжрелігійні, були складними і багатогранними явищами. Вони відображали глибокі розбіжності у трактуванні релігійних догматів, політичні амбіції держав та боротьбу за ресурси і території. Але це складне явище не лише змінило політичний і соціальний лад, але й сприяло формуванню правових механізмів, які забезпечують релігійні свободи в сучасному світі. Визнаючи важливість релігійних прав і свобод, на міжнародному та національному рівнях були прийняті численні законодавчі акти, що закріплюють ці права. Одним із перших значних документів, який вплинув на правове регулювання релігійних свобод, як вже було раніше зазначено був Вестфальський мир 1648 року. Після Тридцятилітньої війни, що була однією з найбільших і найжорстокіших релігійних війн Європи, Вестфальський мир закріпив принципи релігійної толерантності і права князів визначати релігію своїх підданих. Це стало першим кроком до визнання важливості релігійної свободи на міжнародному рівні.

Після довготривалих релігійних війн на теренах Франції, у центральній Європі XVII столітті розпочалася тридцятилітня війна між католиками та протестантами. Укладений Вестфальський мир, на думку істориків, не лише зупинив військовий конфлікт, а й став основою сучасного світового порядку. У своїй науковій роботі І. Шумський вдало зауважив про роль Вестфальського договору у встановленні релігійної толерантності у Європі. Адже, трактат, у буквальному сенсі зрівняв у правах протестантські церкви з римокатолицьким християнством. Проголосивши принцип віротерпимості, що покінчив з релігійними конфліктами на європейському континенті [3;14]. До

речі саме цей документ вважають кінцем Реформації, адже саме завдяки йому було розширено релігійні свободи та права для вірян різних релігій. Реформаційні релігійні рухи не минули й Україну, найбільше вони поширювалися на заході країни. Але якщо дивитись перебіг тих подій, протестантські рухи не мали значного впливу на українців.

На початку ХХ століття поняття свободи релігії та віросповідання досягло свого логічного розвитку, включаючи визнання права на відсутність віри, а отже, на атеїзм, і запобігання будь-якій формі дискримінації через віру. Також було визначено, що ця свобода завжди має свої межі, які обумовлені рівнем толерантності суспільства, хоча ці межі ніколи не є абсолютними. Однак Друга світова війна відома за жорстокою дискримінацією та заборонаю свободи совісті, віросповідання та світогляду. Всі відомі численні злочини нацистської Німеччини проти релігійних груп котрі сповідували віри, які не сприймав Гітлер. Наприклад, одним з дискримінаційних проявів з початку окупації була заборона на релігійну активність євреїв. Згодом, історія показує чимало підтверджень жорстокої страти сотні тисяч євреїв фашистами. Що це як не порушення прав людини? Гітлерівська тоталітарна система за допомогою утисків і репресій, заборонами і маніпуляціями, провадила виховання нового покоління у рамках «потрібних» цінностей, мала на меті знищити релігійні організації. Але неможливо не зазначити, про те, що схожий сценарій щодо релігій був і від Радянської влади, проте лише до своїх народів... На щастя, після Другої світової війни, європейськими інституціями була розпочата активна робота над створенням механізму захисту даних прав. І нарешті, тільки у ХХ ст. з'являються базові документи у сфері прав людини, що фіксують міжнародні стандарти у релігійній сфері, до них зокрема відноситься Загальна Декларація прав людини 1948р, Конвенція про захист прав та основоположних свобод людини 1950р та інші.

Сучасний міжнародний захист свободи віросповідання є важливим аспектом прав людини, який визнається та захищається численними міжнародними документами та організаціями. Одним з найбільш важливих

міжнародних документів, що гарантують свободу віросповідання, є Загальна декларація прав людини, прийнята ООН у 1948 році. Стаття 18 цієї Декларації стверджує право на свободу думки, совісті і релігії, включаючи свободу змінювати релігію або переконання, і свободу публічної чи приватної віросповідання. Окрім Загальної декларації прав людини, існують інші міжнародні документи, такі як Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (МПГПП), який також гарантує свободу віросповідання та встановлює зобов'язання для держав-учасниць забезпечувати це право своїм громадянам. Особливу увагу до захисту свободи віросповідання приділяють міжнародні організації, такі як ООН та Рада Європи, які надають рекомендації та проводять моніторинг стану прав людини в різних країнах світу [1; 2] .

У сучасному світі важливою тенденцією є також міжнародна співпраця та обмін найкращими практиками у галузі захисту свободи віросповідання. В цьому контексті важливою є роль громадських організацій, активістів та адвокатів прав людини, які працюють над зміцненням міжнародного захисту цього важливого права.

1.2 Поняття свободи совісті та віросповідання

Важливе місце саме серед особистих прав і свобод займає свобода совісті, світогляду та віросповідання. Свободу світогляду в міжнародних актах називають по-різному. Для його позначення іноді використовують поняття «свобода світогляду та віросповідання». Це поняття передбачає право людини вірити чи не вірити в Бога, а в разі, коли людина вірує, — можливість кожного сповідувати будь-яку релігію. Свобода віросповідання перш за все означає право кожного, хто сповідує певну релігію вести різноманітну релігійну діяльність, до того ж проводити релігійні обряди. Це право також включає в себе свободу змінювати релігію, а також свободу одноосібно чи спільно з

іншими, публічно чи приватно сповідувати релігію чи переконання у богослужінні, навчанні і обрядах. Однак при користуванні своїм правом на свободу світогляду та віросповідання людина повинна утримуватися від порушення прав інших людей, зазіхання на їхню свободу [7].

Свобода світогляду – це надане кожній людині право мати особисті погляди на природу, людину і суспільство та змінювати їх, сповідувати релігію або бути атеїстом, при цьому в жодному разі не піддаючись примушенням з боку держави або суспільства до певного світогляду і ставлення до релігії. Що ж до свободи віросповідання – то це індивідуальне або ж колективне сповідання будь-якої релігії, або не сповідувати ніякої, вільне прийняття і зміна релігії за своїм вибором, право брати участь чи утримуватися від богослужінь, релігійних обрядах і церемоній, вести релігійну діяльність, тобто створювати нові релігійні течії, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання тощо. Комітет ООН з прав людини тлумачить релігію як теїстичні, нетеїстичні та атеїстичні вірування, і заявив, що право включає право не сповідувати жодної релігії чи переконань. Право включає прийняття релігії або переконання за вибором особи, включаючи право залишити релігію та прийняти іншу. Опіраючись на закріплені норми міжнародних правових актів юридичне розуміння свободи світогляду та віросповідання визначається як дозволене та гарантоване законом держави право кожного думати та діяти згідно зі своїми внутрішнім переконанням, а свобода віросповідання — самостійно визначати своє відношення до релігії та здійснювати дії, дотримуючись закону.

За юридичним словником релігія – це одна з форм суспільної свідомості людини. Особливою ознакою є те, що незважаючи на різноманіття релігій, є держави, в яких ту чи іншу релігію на конституційному рівні проголошено державною. Фактом є те, що інститут державної релігії на сьогоднішній день існує у понад 50 світових країнах. Що ж це власне означає? Існування інституту значить, що певна держава: покриває питання фінансування релігійних організацій, які сповідую державну релігію; надає їм можливість на

законному рівні використовувати деякі державні функції (наприклад реєстрація новонароджених, смерті, шлюбу, тощо); затверджує акти, які регулюють внутрішнє життя цих релігійних організацій. До таких країн, котрі у своїх законодавствах використовують поняття «державна релігія» належать Норвегія, Данія, Іран та інші. Наприклад, ст. 2 Конституції Норвегії «Євангельська лютеранська релігія являється офіційною державною релігією. Громадяни, які сповідують цю релігію, повинні виховувати своїх дітей як її послідовників» [8]. Такі конституційні випадки досить часто є основою суперечок серед пересічних громадян, адже чи присутність таких норм у Конституціях країн таким собі дискримінаційним фактором стосовно прихильників інших релігій. У державах, що мають аналогічні закріплення, зазвичай, держава тісно пов'язана з релігією. Але потрібно розуміти, що «державна релігія» має місце не у всіх національних системах, навіть країни-лідери на міжнародній арені. У 1785 році американський державний діяч Вірджинії Джеймс Медісон виступав проти державної підтримки християнського релігійного навчання. Медісон був одним з розробників першої поправки, яка забезпечувала б конституційний захист певних особистих свобод, включаючи свободу релігії, свободу слова та преси, а також права на збори та звернення до уряду [9]. Відтак, Конституція США першою поправкою захищає свободу релігії та забороняє закони, що встановлюють національну релігію або ті, що перешкоджають вільному віросповіданню для своїх громадян [10]. На жаль, існування терміну «державна релігія» досить часто використовується задля зловживання, що в кінцевому результаті призводить до дискримінації прихильників інших релігійних меншин. Разом з вищезазначеним, ще одним недоліком є те, що на фоні закріплення офіційної релігії історії відомі випадки початку конфліктів в середині держави. Як приклад, можна навести Іран, конституція якого головною державною релігією закріплює «шиїзм». Факт проголошення офіційної релігії, відразу ж, спровокувало невдоволення прихильників інших конфесій. Як бачимо релігійний чинник став причиною зародження внутрішньодержавного

конфлікту, це ще раз підтверджує те, що перший чинить неабиякий вплив на життя всієї країни [11]. Релігійна свобода як правова цінність, з формальної точки зору, є фактором у процесі релігійної самоідентифікації особистості. Право визначає межі, потенційні можливості та гарантії, які дозволяють абсолютно кожному реалізувати свою релігійну свободу. Однак це можливо лише за умови існування в суспільстві необхідних демократичних умов та цілого комплексу правових, політичних та економічних можливостей, які стають гарантом вільного вираження релігійних переконань, та які будуть захищені на законодавчому рівні. У демократичному суспільстві забезпечення релігійної свободи є важливим елементом правової системи, що дозволяє людям безперешкодно обирати та практикувати свою релігію або ж змінювати та відмовлятися від неї. Наявність таких гарантій сприяє формуванню толерантного та відкритого суспільства, де кожна особа має право на духовне самовираження. Це, у свою чергу, веде до повноцінної реалізації релігійних потреб громадян, створюючи основу для соціального балансу та культурного розмаїття. Забезпечення релігійної свободи також впливає на зміцнення громадянських прав і свобод, оскільки взаємоповага між представниками різних релігійних груп сприяє стабільності та єдності в суспільстві. Крім того, релігійна свобода стимулює розвиток громадянського суспільства, де релігійні організації можуть брати активну участь у соціальному та культурному житті країни та світу. Така участь підвищує загальний рівень добробуту населення, сприяє благодійній діяльності та соціальній підтримці. Таким чином, релігійна свобода є не лише особистою правовою цінністю, але й важливим елементом демократичного устрою, що забезпечує гармонійний розвиток суспільства та держави.

Варто звернути увагу, що свобода віросповідання має тісний зв'язок з свободою совісті. Зміст свободи совісті у правовій інтерпретації полягає у здатності особистості до усвідомлення, аналізу та оцінки різних світоглядних орієнтирів, самовизначення щодо них та їх оцінки, а також реалізації своїх духовних переконань без будь-якого примусу або зовнішнього тиску,

керуючись лише власними моральними і етичними переконаннями. Свобода совісті включає право кожної людини вільно вибирати, змінювати та дотримуватися своїх релігійних, філософських чи інших переконань, а також діяти відповідно до них у своєму житті, за умови, що це не порушує права інших осіб і не суперечить суспільному порядку. Деякі вітчизняні науковці стверджують, що «свобода віросповідання є важливим структурним елементом інституту свободи совісті», а деякі з відмінністю впевнені, що поняття свободи совісті та свободи віросповідання співіснують як загальне і частка й утворюють своєрідний правовий інститут. В епоху середньовіччя свобода совісті фактично відносилася суто до церкви. Незважаючи на це, багато тогочасних вчених вже писали про права людини, до яких власне включали свободу совісті, свободу віросповідання та інші. О. Панкевич, досліджуючи роботи Дж. Локка, робить висновок про те, що цей британський вчений наголошував на тому, що ніхто не може порушувати кордони людини, впливаючи чи змінюючи її ставлення до чого небудь, в тому числі дозволяти повну свободу совісті, віросповідання та світогляду, крім своїх власних переконань [12]. Взагалі сучасний вигляд права совісті та свободи віросповідання як такого, сформувався після зникнення тоталітаризму та диктатури, а від можна впевнено стверджувати, що вони властиві саме демократичному суспільству. Це означає, що налагодження механізму забезпечення правового й створення відповідних норм регулювання цих складових, склалося завдяки взаємній співпраці демократичної держави та її суспільства. Так як процеси демократизації та глобалізації міжнародного товариства мають тісний зв'язок, разом з ними і з'являється власне більш чітке уявлення стосовно свободи совісті та віросповідання, а відповідно й їй захисту у випадку недотримання. Це все стало причиною створення державами на своїх національних рівнях законодавчого закріплення права та свободи на віросповідання, світогляд та совість.

Кожна релігійна група відчуває себе особливою, вважаючи, що вона відрізняється від інших людей завдяки своїм переконанням і віруванню в те,

що вона має особливий зв'язок із Богом. Коли ж у їхні релігійні практики втручаються зовнішні сили, нав'язуючи несумісні з їхніми переконаннями суспільні принципи або культурні стереотипи, це неминуче викликає опір. Такий конфлікт виникає як наслідок спроб примусово змінити релігійні практики або вірування, що породжує протистояння між тими, хто прагне до змін, і тими, хто їх заперечує. У сучасному світі, де глобалізація набирає обертів, кількість факторів, що спричиняють релігійні конфлікти, постійно зростає. Наприклад, зі зростанням міграції релігійні громади стикаються з необхідністю адаптації до нових культурних і соціальних умов, що часто викликає тертя і конфлікти як всередині самих громад, так і між ними. Різні релігійні групи можуть мати суперечливі погляди на соціальні та політичні питання, що ускладнює досягнення взаєморозуміння та толерантності. У такій ситуації, для вирішення конфліктів потрібні ефективні механізми, одним з таких є саме співпраця, яка враховує особливості кожної релігійної групи і сприяють мирному співіснуванню в багатокультурному середовищі. Крім того, важливою є роль державних інституцій, які повинні створювати сприятливі умови для реалізації релігійної свободи, забезпечуючи захист прав усіх релігійних груп. Це включає розробку і впровадження законодавства, що гарантує рівні права для всіх громадян незалежно від їхніх релігійних переконань, а також підтримку ініціатив, спрямованих на зміцнення міжконфесійного діалогу. Успішне подолання релігійних конфліктів можливе лише за умови спільних зусиль держави, громадянського суспільства та релігійних лідерів, які прагнуть досягти гармонії і взаєморозуміння у багатокультурному світі [33].

Отже, свобода совісті є значно ширшою, ніж свобода релігії чи світогляду. На даний час міжнародне товариство намагається контролювати механізми, які закріплюють й захищають їх. Не зважаючи на те, що дані свободи, як вже наголошувалося вище є індивідуальними для кожної людини, все ж таки досить часто люди зазнають нав'язування та осудження з боку інших. А від так, цілком логічним є твердження, що поваги та цілковитого

дотримання свободи совісті навіть у сучасних реаліях досягти важко. Відсутність дискримінації на основі релігії чи індивідуальних переконань суттєво зміцнюватиме захист свободи релігії, ставлячи перед державами основний посил «поважати та забезпечувати всім своїм громадянам дані права та свободи...». Аналізуючи історичний розвиток свободи совісті, віросповідання та світогляду, зрозумілим є факт того, що вони розвивалися та закріплювалися не лише на державному рівні, але й у свідомості людини впродовж не одного століття. Таким чином, свобода совісті та віросповідання пройшла багатовіковий шлях перш ніж їх визнають частиною демократичних особистих прав та свобод людини. Цілком впевнено можна зазначити, що розвиток цих свобод не є кінцевим, період їх успішної реалізації та розуміння ще не завершено. З впевненістю можна заявити, що основною ідеєю цих свобод є можливість людини як індивіда, самотійно, не зазнаючи зовнішнього впливу, обирати власну позицію стосовно всього, при цьому розуміти, що за свої дії вона також буде нести відповідальність за свої дії та вчинки – самотійно. Люди повинні толерантно ставитися до переконань та вільного вибору кожного, якими б вони не були. Слід розуміти, що релігії та права людини тісно взаємодіють, та мають одну мету – це повага людської гідності та особистості. А історичні релігійні конфлікти та війни стали каталізатором для розвитку правових механізмів захисту релігійної свободи. Сучасні міжнародні та національні законодавчі акти, що забезпечують ці права, є результатом тривалого процесу еволюції прав людини, спрямованого на захист релігійних переконань і забезпечення гармонійного співіснування різних релігійних спільнот.

РОЗДІЛ 2. МІЖНАРОДНІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВА НА СВОБОДУ ВІРОСПОВІДАННЯ

2.1 Універсальні інструменти захисту свободи совісті та віросповідання

У сучасних умовах демократичного суспільства міжнародний захист прав людини є одним з найважливіших функцій міжнародного права, ефективну роботу якого прагне досягти суспільство. Релігія та совість сьогодні здійснюють неабиякий вплив на політичну та соціальну сфери людського життя. Право на релігійну свободу впливає з гідності людини, яка є розумною істотою, наділеною волею і здатною нести особисту відповідальність за свої вчинки. Це право визнає автономію індивіда у виборі релігійних переконань, що є фундаментальною ознакою людської природи та її моральної автономії. Релігійна свобода давно стала одним із ключових факторів, що безпосередньо впливають на існування та підтримання плюралізму у суспільному та державному житті.

Плюралізм, який підтримується через релігійну свободу, є невід'ємною складовою будь-якої держави, яка позиціонує себе як демократична. У такій державі забезпечується право кожного громадянина на вільний вибір релігійних переконань без страху переслідування чи дискримінації. Демократичні суспільства визнають, що різноманіття релігійних і світоглядних позицій сприяє розвитку громадянського суспільства, підтримує мир і стабільність. Обидва права не є абсолютними. Вони можуть бути обмежені законом у певних випадках, в першу чергу для захисту громадської безпеки, порядку, здоров'я або моралі, а також прав і свобод інших осіб. Обмеження повинні бути пропорційними і необхідними у демократичному суспільстві. Наприклад,

свобода вираження поглядів не повинна використовуватися для розпалювання релігійної ненависті або дискримінації.

Між двома свободами існує очевидний і важливий зв'язок. Так, свобода вираження поглядів сприяє реалізації свободи совісті та віросповідання, оскільки дозволяє людям відкрито обговорювати, критикувати та захищати свої релігійні переконання і практики, отримувати інформацію про різні релігії та переконання, що є важливим для формування власних поглядів та переконань. Свобода вираження поглядів, свобода і плюралізм медіа є невід'ємною умовою демократичного розвитку. В свою чергу, Парламентська Асамблея Ради Європи ще в 1999 році констатувала, що «Демократія виявилася найкращою основою для свободи совісті, віросповідання та релігійного плюралізму. Зі свого боку, релігія через своє моральне та етичне наповнення, цінності, які вона підтримує, свій критичний підхід і своє культурне вираження, може бути дійсним партнером демократичного суспільства» [39]

Термін, «міжнародний механізм захисту прав людини» має не один підхід тлумачення, як зазначає М. Антонович у своїй праці, що поширеним є розуміння, як міжнародне співробітництво держав, принципів та заходів ООН по сприянню загальній повазі і дотриманню прав і основних свобод для всіх, без дискримінації за будь-якою ознакою [13]. Загальнообов'язковий характер норм якого, створює зобов'язання для держав-учасниць. Міжнародна співпраця держав у галузі прав людини втілилися у «міжнародних стандартах», які орієнтують держав-членів на реалізацію захисту релігійної свободи. Міжнародні стандарти гарантують право сповідувати будь-яку релігію чи взагалі її не мати, як основний аспект права на свободу совісті та релігії та переконань. Крім того, «свобода совісті» нарівні захищається з «свободою віросповідання та світогляду». Свобода совісті та віросповідання сьогодні широко досліджується міжнародними інституціями, однак відсутність цілком налагодженого механізму захисту даних прав та їх систематичне порушення, дозволяють говорити про все ще недостатній рівень вирішення даного питання міжнародним суспільством та державами. Правові системи останніх, у свою

чергу зобов'язані забезпечувати гарантії захисту совісті та віросповідання всіх осіб, що підпадають під їх юрисдикцію та перебувають на їх території. Права людини виступають як об'єднавчий чинник сучасного етапу розвитку різних правових систем, включаючи романо-германську та англосаксонську, що зазнають взаємного впливу як у сфері державного права, так і в прецедентній доктрині. Основною тенденцією цього взаємовпливу є посилення захисту прав людини в обох системах, що сприяє їхньому зближенню та гармонізації. Взаємодія між цими правовими системами в аспекті прав людини демонструє спільну мету забезпечення справедливості, рівності та поваги до людської гідності. У сучасних умовах, коли глобалізація впливає на правові стандарти і норми, права людини стають універсальною цінністю, яка об'єднує різні правові традиції. Це сприяє формуванню більш інтегрованого підходу до правозастосування, що враховує кращі практики з різних правових систем і забезпечує високий рівень правового захисту для всіх громадян. У результаті відбувається поступова конвергенція правових підходів, де держави прагнуть адаптувати свої правові механізми для досягнення більш ефективного захисту прав людини, враховуючи міжнародні стандарти та досвід інших країн.

Вище згадувані міжнародні стандарти знаходять своє відображення у низці документів, прийнятих міжнародними інституціями. Переходячи до міжнародно-правових актів, то на сьогоднішній день у нормативній базі відсутня конвенція, котра б конкретно регулювала захист релігійних прав людини. Тому ми можемо лише знаходити в окремих значущих документах та статутах міжнародних організацій юридично закріплені норми, які стосуються охорони невід'ємних прав особи. Міжнародні нормативно-правові акти займають центральне місце у питаннях захисту прав та свобод людини. Серйозним поштовхом для створення міжнародними та європейськими інституціями низки правових документів відбулося внаслідок поширення новостворених сект та релігійних обрядів, основою яких було жертвоприношення.

Найвагомішим правовим документом, що гарантує релігійну свободу прийнято вважати Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (далі. МПГПП). Стаття 4 та 18, не лише закріплює права кожної людини на свободу думки, совісті та релігії, включаючи право змінювати свої погляди та віросповідання, але й гарантує їх. Взагалі, у документі закріплено декілька норм, які стосуються безпосередньо не порушення прав людини, свободи людини та не припустимість різних форм дискримінації [14].

Дивлячись на популяризацію та визнання свободи совісті та віросповідання, все ж вирішального розвитку на світовому рівні вони досягли після Другої світової війни. Свобода совісті та віросповідання захищаються міжнародним гуманітарним право, міжнародними угодами та міжнародними інституціями. Досліджуючи систему органів та організацій, чітко зрозуміло, що основою захисту прав людини, в тому числі і свободи віросповідання, на загальному рівні є Організація Об'єднаних Націй. Адже, саме створення міжнародної організації у 195 році, надання та гарантування право на вибір сповідувати ту чи іншу релігію, або не належати до жодної закріпилося у міжнародних стандартах. У системі Організації Об'єднаних Націй існує два типи механізмів моніторингу дотримання прав людини: договірні та статутні органи. Договірні органи як складова системи ООН уповноважені контролювати дотримання державами-членами прав людини. Коли мова йдеться про механізми захисту прав та свобод людини, то перш за слід посилатися на Загальну декларацію прав людини, прийняту Генеральною Асамблеєю ООН у 1948 році. Незважаючи на свій рекомендаційний характер, норми Декларації стали основою для відображення як у міжнародних, так і в національних законодавствах. Закріплення права на релігію у даному акті підтверджується ст.18 «кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і разом з іншими, прилюдним або приватним порядком в ученні, богослужінні і виконанні релігійних та ритуальних обрядів» [15]. До речі, саме після

закріплення у Загальній Декларації даного права, його було включено та взято під охорону наступними важливими міжнародними документами із захисту прав людини, що ще раз підкреслює її вагомість для суспільства. Увагу також заслуговує ще один нормативний документ прийнятий ГА ООН у 1981 «Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії чи переконань». У якій закріплено норму в ст.1, що «Кожна людина має право на свободу думки, совісті та релігії...», зміст якої майже ідентичний до норми вищезгаданої ст.18. Але слід зауважити, що даний міжнародний документ закріплює недопущення саме релігійної дискримінації [7].

Резолюцією Комісії з прав людини 1986/20 в систему органів ООН було впроваджено нову посаду – Спеціального доповідача з питань нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи віросповідання. Варто зазначити, що у 2000 році Резолюцією ГА 55/97 назва посади змінилася на – Спеціальний доповідач з питань релігії та віросповідання. Повноваження посадовця не є такими, що зобов'язують і/або притягують до відповідальності за порушення; до них належить дослідженням та оприлюдненням доказів релігійної нетерпимості та порушення свобод віросповідання [17].

2.2 Європейський механізм захисту свободи совісті та віросповідання

Свобода совісті та свобода віросповідання нерозривно пов'язані між собою, а також з іншими матеріальними правами та свободами людини. Переходячи від універсального до регіонального механізму захисту прав людини, увага буде приділена саме європейській правовій системі, зокрема економічному та політичному об'єднанню 27 держав – Європейському Союзу.

Захищаючи свободу релігії та совісті, Європейській Союз керується перш за все, взаємозалежністю абсолютно всіх людських прав. Створення на

європейському рівні стандартів, ЄС зобов'язує держав-членів на їх дотримання та гарантування у межах своїх кордонів. За своєю сутністю союз є неупередженою та незалежною спільнотою, тим самим не має документально закріпленої прив'язки до тієї чи іншої релігії. Звичайно, як і в більшості сферах людського життя, право ЄС встановило обмеження для віросповідання також. Такі обмеження регламентуються п.3 ст.18 МПГПІ стосуються, виключно, тих випадків, коли сповідування віри людиною може нести громадську та/або національну небезпеку, і слід розуміти, що вони не залежать від суто людських ознак. Разом з цим, сторони, що ратифікували даний нормативний документ, повинні заборонити публічну пропаганду щодо будь-якої релігійних поглядів, що може нести за собою дискримінаційні чи ворожнечі стосунки між релігійними групами [18]. Керівні принципи ЄС щодо захисту свободи релігії мають за мету спрямовувати держав-учасниць до їх дотримання. Вони уособлюють до захисту на свободи совісті та віросповідання, одночасно показуючи нейтралітетну позицію ЄС щодо релігії чи переконань.

З 2016 року з'явилася посада спеціального уповноваженого з питань сприяння свободі релігії чи переконань за межами ЄС, це свідчить про те, що європейське товариство прагне захищати та просувати свободу релігії чи переконань у своїй зовнішній діяльності. Незважаючи на те, що це є одним з кроків діяльності, проте через те, що мандат посадовця триває лише рік, майже унеможлиблює стратегічну та результативну складові роботи, посиляючись на його повноваження.

Рада Європи, як одна з провідних міжнародних організацій, зобов'язана забезпечити захист цих фундаментальних прав. Рада Європи – це міжнародна організація, заснована в 1949 році, яка визначається своєю місією сприяти співпраці та розвитку між країнами-членами на основі загальних цінностей, серед яких важливе місце відводиться правам людини, демократії та правовій державі. Свобода совісті та віросповідання є основними правами, які формують основу гуманітарних цінностей та прав людини в європейському

контексті. Рада Європи, як міжнародна організація, встановлює своїми правовими актами лише рамки, можливості та гарантії щодо зовнішнього вияву свободи совісті. Спрямована на цільове створення сприятливих умов для розвитку міжконфесійного діалогу, Рада Європи прагне максимально захистити ці важливі права та забезпечити взаєморозуміння та співіснування різних світоглядів. Свобода совісті та віросповідання – це ключовий аспект цінностей, і Рада Європи вкладає значні зусилля в їх захист та розвиток. Але як саме це право забезпечується та захищається в межах Ради Європи?

Міжнародні правові акти виступають у ролі основного елементу в системі міжнародного захисту прав людини. Ці акти визначають норми та стандарти, які регулюють поведінку країн та забезпечують універсальний стандарт захисту основних прав і свобод. При цьому, їхня роль полягає не лише в закріпленні прав людини на папері, але й у забезпеченні їх реальної реалізації та виконання в міжнародному співтоваристві. Найважливішим і основоположним документом, що забезпечує свободу совісті та віросповідання, є прийнята в Римі 4 листопада 1950 році Європейська конвенція з прав людини. Стаття 9(1) Європейської конвенції гарантує право на свободу думки, совісті та релігії; це право включає свободу змінити свою релігію чи переконання. Також захищає свободу кожної особи, самотійно чи спільно з іншими, як публічно, так і приватно, щоб виявляти свою релігію чи переконання у поклонінні, навчанні та дотриманні. Це право не лише гарантує свободу вибору релігійного або світоглядного переконання, але й захищає право вираження цих переконань у різних аспектах життя. Кожна особа має можливість вільно виявляти свою релігійну або світоглядну позицію через участь у релігійних обрядах, навчанні та інших виразних формах виявлення своєї ідентичності. Це право є фундаментальним для будь-якого суспільства, що прагне захистити та визнати різноманіття індивідуальних переконань і сприяти культурному плюралізму. Обсяг даного права полягає в тому, що Європейська Конвенція зобов'язує держави-члени забезпечити свободу думки, совісті та релігії, але це право не є абсолютним. Саме стаття 9(2) конвенції

визначає обставини, в яких може бути обмежене це право. Обмеження може бути введено заради національної безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я чи моралі, захисту прав та свобод інших осіб. Таким чином, уряди країн-членів Ради Європи, не дивлячись на визнання міжнародних стандартів щодо свободи думки, совісті та релігії, відзначають можливість обмеження цих прав. Це обмеження може виникати внаслідок дотримання чинного законодавства демократичного суспільства, спрямованого на захист громадської безпеки, публічного порядку, здоров'я та моральних цінностей. Крім того, обмеження може стосуватися захисту прав та свобод інших членів суспільної громади. Такий підхід вказує на баланс між індивідуальними правами та загальними інтересами суспільства, що є характерним для демократичних систем.

Іншими значущими юридичними актами в даному контексті є Європейська соціальна хартія, прийнята у 1961 році, та Європейська культурна конвенція, яка набула чинності у 1955 році та визнана основним інструментом, що об'єднує 48 європейських держав у спільних зусиллях з культурної співпраці [22]. До цього переліку належать документи, які були прийняті Парламентською Асамблеєю Ради Європи і утверджені у формі резолюцій та рекомендацій, що охоплюють широкий спектр сфер державно-конфесійних відносин. Ці документи мають велике значення і застосовуються у всіх аспектах відносин між державою, релігією та суспільством. Для вирішення актуальних питань у взаємодії держави, релігії та суспільства, ПАРЕ присвятила увагу таким важливим аспектам, як релігійна свобода і зміни в Центральній і Східній Європі, як це відзначено у Рекомендації ПАРЕ № 1556 (2002). Крім того, Рекомендація ПАРЕ № 1804 (2007) «Держава, релігія, світське товариство і права людини» також аналізує сучасні виклики в цих відносинах. Свобода совісті та гарантії релігійних прав людини отримали відповідну увагу у ряді документів, таких як Резолюція ПАРЕ № 1510 (2006) «Свобода вираження поглядів та повага до почуттів віруючих», Резолюція ПАРЕ № 1928 (2013) «Гарантія прав людини у зв'язку з релігійними та іншими

переконаваннями і захист релігійних громад від насильства», та Рекомендація ПАРЄ № 1202 (1993) «Про релігійну терпимість у демократичному суспільстві». Наголошено, що "совість і релігія – основні компоненти людської культури", як це визначено у Резолюції № 1510 [23].

Крім установлення наукового доробку вчених щодо предмета дослідження, важливим елементом його успіху є обрання правильної методології, яка б повно забезпечила комплексність та системність дослідження і дозволила б розробити такі висновки і рекомендації, які б дійсно відігравали вагоме значення для наукової й практичної діяльності. Особливістю дослідження у сфері права є ще й розроблення або ж удосконалення існуючих правових норм у певній сфері.

Варто розуміти, що система міжнародного захисту прав та основоположних свобод людини не стоїть на місці, а постійно розвивається, це підтверджується створенням нових органів та міжнародних актів.

2.3 ЄСПЛ як один з механізмів захисту свободи совісті та віросповідання

Сучасний вигляд правових цінностей не можливо уявити без свободи совісті та віросповідання у їх легітимному та самостійному вигляді. Цілком логічно, що в якійсь мірі воно пов'язане з людською гідністю, адже основою всіх попередньо наведених прерогатив є повна воля вибору людини. Релігійні права захищаються як на рівні держави, так і більш глобальному – міжнародному, якій власне включає в себе правові системи. Загалом, якщо мова йдеться про роль ЄСПЛ у механізмі захисту прав та основоположних свобод людини, то він є елементом європейської системи, але в цьому пункті буде більш детально розглянута саме практика суду справ та рішень обставинами яких виступало порушення релігійних прав та свобод.

Проблематика захисту прав і свобод людини займає важливу роль в середині країни та на міжнародній арені. Говорячи про ЄСПЛ як системи захисту, далі буде детальніше проаналізовано документальну основу суду – Конвенцію про захист прав та основоположних прав людини (Європейська Конвенція). Актуальною роботою є норма закріплена статтею 9: «1. Кожен має право на свободу думки, совісті та релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно. 2. Свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.». Перша частина вищенаведеної норми фактично повторює зміст статті 18 Загальної декларації. Та знаходить втілення у низці національних законодавчих документах тієї чи іншої країни. Все те, що захищається ст.9 Європейської Конвенції акумулюється на практиці Європейського суду з прав людини, робота якого ґрунтується на принципах демократичного суспільства та ефективності.

До компетенції ЄСПЛ входять міждержавні та індивідуальні справи, оскарження статей ЄКПЛ щодо права думки, свободи та релігії, свободи об'єднань переважною більшістю надходять саме від окремих індивідів, або ж їх груп. Так як, європейський суд прав людини є унікальною міжнародною інституцією, відповідно до нього людина може звернутися без згоди відповідної держави, судова система якої не задовільнила її запити. Але, варто розуміти, що основою причини звернення має бути відстоювання прав людини, які порушила країна у відповідності Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Свободи совісті та релігії нерідко є причиною звернення індивідів до ЄСПЛ з метою їх захисту. Але потрібно розуміти, що процедура розгляду Європейським судом заяви є складною, адже

повинні бути дотримані всі судові етапи. Особливості суду: по-перше, анонімні запити суд не розглядає, по-друге, суд не має повноважень відмінити рішення національних судів, замість цього виносить власне.

Європейський суд за історію своєї практики виніс низку рішень у справах щодо свободи совісті та віросповідання. У справі «Незалежна православна церква» та «Захарієв проти Болгарії», заявники скаржилися на порушення статті 9, а саме що Уряд країни, відмовлялися реєструвати їх релігійну організацію посилаючись на те, що вона має подібну назву та вірування з державною релігією Болгарії. Подана скарга до касаційного Верховного суду, також в результаті була не отримала рішення на користь заявників. Відповідно, вони звернулися за захистом порушених, на їх думку, права на свободу думки, совісті та релігії (ст.9 ЄКПЛ) й свободу зібрань та асоціацій (ст.11 ЄКПЛ). Проаналізувавши доводи обох сторін, суд одноголосно прийняв скаргу та дійшов висновку, що в наведеному прецеденті з боку Болгарського Уряду мало місце порушення ст. 9 та 11 ЄКПЛ [19]. Досить цікавою є справа «Мамадов проти Азербайджану», суть якої полягала в скарзі на те, що під час поліцейського рейду у будинку заявника було вилучено кілька книжок релігійної тематики, ніби то за заборону їх розповсюдження. Згодом його згідно з національним законодавством було оштрафовано за проведення незаконних релігійних зібрань. Зазначені дії правоохоронних органів на думку Мамедова порушували його права, які гарантуються ст. 9 Конвенції. Європейський суд доводи сторін та рішення національного суду, постановив про наявність факту порушення ст.9 та присудив державі виплатити заявнику компенсацію [20].

У 2004 році Суд виніс рішення у справі, що стосувалася заборони, яку введено заступником ректора Стамбульського університету на носіння студентками ісламських хусток. Лейлі Шахін, студентці п'ятого курсу медичного факультету, було відмовлено в допуску до письмового іспиту через те, що вона мала на собі ісламську хустку. Заборона ґрунтувалася на розпорядженні заступника ректора, в якому вказувалося, що студентам і

студенткам, які мають бороду або носять ісламську хустку, буде відмовлено в допуску до лекцій, семінарів та практичних занять. Обставини справи полягали в наступному: у 1998 році Лейла Шахін, студентка медичного факультету університету у Стамбулі, вирішила носити ісламський хіджаб (головний плаття), який відповідав її релігійним переконанням. Однак університет ввів заборону на носіння головних уборів на території університету, розглядаючи це як порушення секулярних принципів держави. Лейла Шахін була позбавлена права відвідувати заняття. Після цього Лейла Шахін звернулася до турецьких судів, вказуючи на порушення своїх прав на свободу вираження своєї релігійної ідентичності, передбачених статтями 9 (свобода думки, совісті та релігії) Європейської конвенції з прав людини. У 2004 році ЄСПЛ виніс рішення, в якому було визнано, що заборона носіння головних уборів в університеті порушує право на свободу вираження своєї релігійної ідентичності. Суд визнав, що заборона була необґрунтованою і необхідною в демократичному суспільстві. Вирішальним чинником було визнано, що заборона порушувала права Лейли Шахін на свободу думки, совісті та релігії. Рішення ЄСПЛ у справі "Лейла Шахін проти Туреччини" підкреслило важливість захисту свободи релігійного вираження та невтручання у право на вибір совісті та релігії, що є фундаментальним для прав людини в контексті європейського правового простору [21]. Рішення ЄСПЛ у цій справі встановило правовий прецедент щодо захисту свободи релігійного вираження в європейському правовому просторі. Це рішення було використане як точка відліку в інших подібних справах і сприяло уточненню норм і стандартів у сфері свободи вираження релігійної ідентичності. Справа також відображає боротьбу за рівність і недопущення дискримінації на релігійній підставі. Воно надає правовий засіб для захисту осіб, які виражають свою релігійну ідентичність через зовнішні знаки, від негативних дій або обмежень. У цілому, справа Лейли Шахін внесла вагомий вклад у розвиток європейського правового стандарту з питань свободи вираження релігійної ідентичності та захисту прав людини в цьому контексті.

Схожою справою до попередньої є справа «S.A.S. проти Франції», яка стосується закону, прийнятого у Франції в 2010 році, який забороняє носіння в громадських місцях одягу, що закриває обличчя. Цей закон спрямований, зокрема, проти носіння нікабу та бурки – традиційних ісламських одягів, які покривають усе тіло і обличчя, залишаючи відкритими лише очі (нікаб) або закриваючи навіть очі за допомогою сітки (бурка). Відповідно до цього закону, будь-яка особа, яка носить такий одяг у громадському місці, може бути оштрафована або зобов'язана проходити спеціальні курси громадянської освіти. S.A.S., мусульманка, яка проживає у Франції, подала позов до Європейського суду з прав людини, стверджуючи, що цей закон порушує її права, гарантовані Європейською конвенцією з прав людини. Зокрема, вона заявляла про порушення: статті 8 (право на повагу сімейного та приватного життя), статті 9 (право думки, совісті і релігії), статті 10 (свобода вираження поглядів) та статті 14 (заборона дискримінації). Заявниця стверджувала, що вона носить нікаб за власним бажанням для вираження своєї релігійних поглядів, культури та особистості, і що закон обмежує її права. Французький уряд захищав закон, аргументуючи його необхідністю забезпечення громадської безпеки, рівності статей і дотримання стандартів відкритості в суспільстві. Вони також підкреслювали, що закон спрямований на забезпечення взаємоповаги і взаєморозуміння між громадянами. Європейський суд з прав людини виніс своє рішення у цій справі 1 липня 2014 року. Суд визнав, що закон дійсно порушує права заявниці на приватне життя та свободу релігії. Однак, він також постановив, що втручання було виправданим. Суд підтримав аргументацію французького уряду щодо забезпечення мінімальних стандартів соціальної взаємодії, де особи повинні бути готовими показувати своє обличчя в громадських місцях. Суд дійшов висновку, що закон також не порушує статтю 10, оскільки його мета – забезпечення безпеки та соціальної згуртованості – є легітимною, а обмеження на носіння одягу, що закриває обличчя, є пропорційним цій меті. Стаття 14 також не була порушена, адже закон застосовується однаково до всіх, хто

носить одяг, що закриває обличчя, незалежно від релігійних переконань. Отже, рішення ЄСПЛ у справі «S.A.S. проти Франції» підтвердило легітимність французького закону, визнавши, що він не порушує права, гарантовані Європейською конвенцією з прав людини. Суд підкреслив, що держави мають повноваження для розсуду у питаннях, що стосуються соціальної політики та суспільних норм [34].

Наступним справою ЄСПЛ у захисті релігійних прав, а саме статті 9 є наступна, Справа «Евейда та інші проти Сполученого Королівства» включає чотири окремі скарги щодо релігійної дискримінації в сфері працевлаштування. Однією з найвідоміших є справа Надії Евейди, яка працювала в авіакомпанії і була відсторонена від роботи за носіння хрестика на роботі. Проте окрему увагу заслуговує справа медсестри Ширлі Чаплін, яка також була частиною цього комплексного випадку. Ширлі Чаплін, медсестра, працювала в Національній службі охорони здоров'я понад 30 років. Вона носила маленький срібний хрестик на ланцюжку під час роботи, як вираження своєї християнської віри. У 2007 році її роботодавець вимагав, щоб вона зняла хрестик через правила охорони праці та безпеки, які забороняли носіння прикрас. Чаплін відмовилася знімати хрестик, посилаючись на свої релігійні переконання, і була переведена на роботу, яка не передбачала контакт з пацієнтами. Уряд Великобританії та роботодавець Чаплін стверджували, що вимога зняти хрестик була обґрунтована необхідністю дотримання правил охорони праці та безпеки, оскільки прикраси могли становити ризик для пацієнтів і самої медичної сестри. Європейський суд з прав людини розглянув справу та виніс своє рішення 15 січня 2013 року. Суд постановив, що переведення Чаплін на іншу роботу через її відмову знімати хрестик було втручанням у її право на свободу релігії. Однак, на відміну від справи Евейди, Суд визнав, що це втручання було виправданим. Суд прийняв аргументи уряду про те, що вимога зняти хрестик була обґрунтована інтересами охорони здоров'я та безпеки, і що роботодавець намагався знайти рішення, яке дозволяло б Чаплін зберегти свою роботу. Ця справа включала декілька

інцидентів, де заявники стверджували, що їхні права на свободу релігії були порушені. У випадку з Евейдою Суд постановив, що British Airways не змогла обґрунтувати заборону на носіння хрестика, і це було порушенням статті 9. Проте у випадку з Чаплін, Суд дійшов висновку, що обмеження було виправданим через вимоги охорони праці [35].

Практика ЄСПЛ у справах, які стосуються порушення права думки, совісті та віросповідання доволі широка. Вище було наведено лише 3 прецеденти, але на нашу думку вони доводять, що проблема порушення прав людини має місце у сучасному демократичному суспільстві, зокрема на теренах Європейських країн. Спираючись на наведені прецеденти з практики ЄСПЛ, що стосуються ст.9 Конвенції можна дійти висновку, що переважній більшості судовий орган виносить рішення на користь заявників. Існування такого судового органу як ЄСПЛ вкотре доводить, що навіть попри рішення винесені національними судами, людина може знайти захист своїх привілеїв в одному Європейському механізмі їх захисту. У контексті пошуку шляхів вирішення конфлікту та визначення оптимального балансу між свободою вираження поглядів та свободою совісті і віросповідання варто звернути увагу на практику Європейського суду з прав людини. Так, за обставинами *I.A. v. Turkey* заявник, власник і керуючий директор видавничої компанії, опублікував дві тисячі примірників книги, в якій у формі роману розглядалися теологічні та філософські проблеми. Прокуратура м. Стамбула висунула заявнику обвинувачення в образі «Бога, релігії, Пророка Мухаммеда і Священної Книги» шляхом публікації зазначеної книги. Заявника було засуджено і оскарження вироку у вищих інстанціях результату не дало. ЄСПЛ констатував, що втручання в право заявника на свободу вираження поглядів було передбачено законом (ст. 175 Кримінального кодексу Туреччини) і переслідувало законні цілі запобігання заворушенням, захисту моралі та прав інших людей. Відтак, головним питанням стало те, чи було засудження видавця необхідним у демократичному суспільстві. Це передбачало баланс між правом заявника поширювати свої ідеї щодо релігії, з одного боку, та

правом інших на повагу до їхньої свободи думки, совісті та релігії, з іншого боку. Суд наголосив, що релігійні люди повинні терпіти і приймати заперечення іншими своїх релігійних переконань і навіть поширення іншими доктрин, ворожих їхній вірі. Однак слід розрізняти «провокаційні» думки та образливі напади на релігію. На думку ЄСПЛ, одна частина книги дійсно містила образливі напади на Пророка (звинувачення самого Мохаммеда у порушенні посту статевим актом, буцім-то схвалення ним статевих зносини з мертвою людиною або живою твариною). Суд визнає, що віруючі могли законно вважати, що ці уривки книги являють собою невиправданій і образливий напад на них. Отже, засудження видавця було заходом, який мав на меті забезпечити захист від образливих нападів на речі, які мусульмани вважали священними. Оскільки книга не була вилучена, а видавець мав лише сплатити незначний штраф, Суд чотирма голосами проти трьох дійшов висновку, що турецька влада не порушувала право на свободу вираження поглядів [40].

У справі *Giniewski v. France* заявник, журналіст, був засуджений за публікацію статті, що критично аналізувала історичні факти, пов'язані з Католицькою Церквою. Стаття «Завуальована помилка» стосувалася енцикліки Папи Івана Павла II «Чарівність істини» і містила критику позиції Папи, зокрема, через призму її можливого зв'язку із причинами Голокосту. Французькі суди визнали журналіста винним у розпалюванні релігійної ненависті. ЄСПЛ встановив, що засудження порушувало свободу вираження заявника, оскільки його стаття сприяла важливій суспільній дискусії і не була особистою атакою на віруючих [41].

Ще один показовий приклад того, як ЄСПЛ визначив баланс між свободою вираження поглядів і свободою совісті та віросповідання бачимо у справі *Tagiyev and Huseynov v Azerbaijan*. Заявниками у справі були журналіст і редактор, яких засудили до позбавлення волі в Азербайджані за розпалювання релігійної ненависті через статтю, опубліковану у 2006 році. Стаття критикувала іслам, порівнювала західні цінності і цінності ісламу,

висвітлювала негативний вплив цієї релігії на розвиток науки та суспільства в мусульманських країнах. Заявники стверджували, що їх засудження порушило їхнє право на свободу вираження поглядів, гарантоване статтею 10 Європейської конвенції з прав людини. Вони наполягали, що стаття була критичним аналізом і не мала на меті розпалювання ненависті чи насильства. Уряд Азербайджану доводив, що втручання було необхідним для захисту релігійних почуттів мусульманської більшості країни і для запобігання громадським заворушенням, а, відтак, і виправданим у демократичному суспільстві. ЄСПЛ

ЄСПЛ ухвалив, що було порушено статтю 10 Європейської конвенції з прав людини (свобода вираження поглядів), визначивши, що засудження заявників не було необхідним у демократичному суспільстві. Він вказав, що стаття була частиною публічної дискусії з важливих питань і не мала на меті розпалювання ненависті чи насильства. Покарання у вигляді позбавлення волі за висловлювання думок було надмірно суворим і непропорційним поставленій меті. Суд вважав, що такі суворі заходи могли стримувати свободу вираження поглядів [42].

Досліджуючи питання даного розділу зроблено висновок, що становлення демократичного суспільства значною мірою залежить від рівня релігійної свободи та ефективності нормативно-правової бази, яка її забезпечує. Суспільство має право самостійно визначати характер і масштаби взаємодії з різними релігійними громадами, враховуючи їх чисельність, історичну та культурну значущість для країни і регіону, а також їхній внесок у національну спадщину. Однак, при цьому повинна зберігатися рівність усіх громадян перед законом, незалежно від їхньої релігійної належності або ставлення до релігії. Це означає, що кожен громадянин, незалежно від його релігійних переконань або їх відсутності, повинен мати рівні права та можливості, а держава зобов'язана забезпечувати нейтральність і неупередженість у питаннях релігії, гарантувати свободу віросповідання і захищати права релігійних меншин. Повноцінна реалізація права на свободу

віросповідання є ключовим фактором для процвітання суспільства та успішності держави. В умовах, коли громадяни можуть вільно обирати та дотримуватися своїх релігійних переконань, виникає середовище, сприятливе для розвитку толерантності, взаємоповаги та суспільної гармонії. Більшість демократичних країн прагне досягти ідеалу свободи совісті, свободи релігії та переконань, що стає важливим показником демократичних перетворень та зрілості політичної системи. Ці країни активно вдосконалюють свої законодавчі акти, спрямовані на захист релігійних прав і свобод, забезпечуючи, щоб ніхто не був дискримінований за свої вірування. Крім того, така свобода сприяє зміцненню громадянського суспільства, оскільки релігійні організації часто відіграють важливу роль у соціальній та культурній сфері, сприяючи добробуту населення. Забезпечення релігійної свободи також має важливий міжнародний аспект, оскільки сприяє позитивному іміджу країни на світовій арені, покращуючи її відносини з іншими державами та міжнародними організаціями. Повага до релігійної свободи та її належне правове забезпечення є одним з фундаментальних елементів, що визначають успішний розвиток демократичного суспільства та стабільність держави.

РОЗДІЛ 3. ЗАХИСТ СВОБОДИ СОВІСТІ ТА ВІРОСПОВІДАННЯ В УКРАЇНІ

3.1 Законодавче закріплення та історія права на свободу совісті та віросповідання в Україні

Зростаючі випадки порушення прав та свобод людини нині стають все більш актуальними у світовому суспільстві. Збройні конфлікти та акти дискримінації ще більше посилюють цей проблемний аспект, призводячи до серйозних порушень етнічних та соціальних цінностей. Надзвичайна актуальність цих проблем особливо виявляється в контексті розвитку українського суспільства, яке переживає значні трансформації та укріплення політичної системи, незважаючи на воєнний конфлікт. В умовах такого динамічного розвитку, кожен громадянин України повинен бути озброєний знанням своїх прав та свобод, що закріплені в національному законодавстві. Україна, як демократична країна, активно працює над захистом прав і свобод людини, і це відображено в численних нормативних актах. Відповідно до ст. 24 Конституції України, громадяни України є рівними перед законом і мають рівні права в усіх галузях економічного, політичного, соціального і культурного життя незалежно від їх ставлення до релігії. В офіційних документах ставлення громадянина до релігії не вказується. Будь-яке пряме чи непряме обмеження прав, встановлення прямих чи непрямих переваг громадян залежно від їх ставлення до релігії, як і розпалювання пов'язаних із цим ворожнечі й ненависті чи ображення почуттів громадян, тягнуть за собою відповідальність, встановлену законом. Ніхто не може з мотивів своїх релігійних переконань ухилятися від виконання конституційних обов'язків. Заміна виконання одного обов'язку іншим з мотивів переконань допускається лише у випадках, передбачених законодавством України [24]. Цей принцип

також визначає, що життя, здоров'я, честь і гідність, а також недоторканність та безпека людини, є найвищою цінністю України. Важливо також зауважити, що держава є світською, що означає, що влада і релігія функціонують незалежно одна від одної. Це забезпечує рівність усіх релігій, виключаючи можливість надання привілеїв одній релігійній спільноті перед іншими, зберігаючи таким чином принцип рівноправ'я всіх релігійних переконань. Держава є світською, це означає, що влада і релігія функціонують окремо. Це гарантує усім релігіям бути рівними, не маючи привілеїв перед іншими так би мовити «релігійними опонентами».

Освячення Володимиром Великим Київської Русі та поширення на її теренах християнства, лише наповнило релігійне життя новими конфесіями. Історія незалежності країни, показує динаміку розвитку релігійної сфери. Перехід України до демократичного суспільства, розпочатий на початку 90-х років ХХ століття, призвів до значного підвищення рівня духовної свободи серед громадян [37]. Це викликало природне зростання релігійності населення, що, в свою чергу, сприяло збільшенню кількості релігійних організацій, які активно функціонують у країні. Релігійні структури почали відігравати важливішу роль у державних і правових процесах. У таких умовах виникає нагальна потреба у всебічному дослідженні релігійно-правової проблематики, що є надзвичайно важливим для розробки збалансованої правової політики в цій галузі. Юридична наука повинна відповідати на виклики часу, пропонуючи глибокий аналіз і конструктивні рішення для вдосконалення законодавства, яке регулює відносини між державою та релігійними організаціями. Зокрема, це включає розробку законодавчих актів, які б забезпечували справедливе й рівне ставлення до всіх релігійних спільнот, захищали їхні права та свободи, а також враховували культурні і духовні потреби суспільства. Важливим аспектом перед законодавчими органами країни стало створення оптимальної моделі співпраці між державою і церквою, яка б гарантувала невторчання держави у внутрішні справи релігійних організацій (адже нагадуємо, що церква та політика за законодавством України розділені) та забезпечувала

повагу до релігійних переконань громадян. Це передбачає впровадження правових механізмів, які б сприяли мирному співіснуванню різних релігійних груп, запобіганню конфліктів на релігійному ґрунті та підтриманню гармонії у суспільстві.

Статистичні дані у період 1991-2023 роки демонструють різне число наявних релігійних вірувань. Україна нараховує дійсно багато релігійних об'єднань, з різноманітними поглядами, серед яких найбільш поширеним все ж таки з давніх часів залишається православ'я. Після численних конфліктів у 1992 році з того часу офіційно діють православні церкви, котрі підпадають під юрисдикцію двох країн: Українська православна церква КП (українська юрисдикція) та Українська православна церква МП (юрисдикція росії). Що ж стосується власне свободи совісті та віросповідання, то з 1991 року Україна активно прийнялася до розробки національного законодавства, і стосовно релігійних питань вирішила імплементувати норми з міжнародних актів. Досліджуючи нормативну базу, Основний закон держави – Конституція України, що прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 року, у статті 35 визначає гарантійні засади щодо свободи релігійних та світоглядних переконань українців: «Кожен громадянин має право на вільний вибір, свободне віддання і зміну своєї релігії та/або світогляду, а також право на вільне виявлення своїх релігійних переконань як окремо, так і разом з іншими індивідами шляхом об'єднання в групи або ж релігійні організації... » [24]. Право на свободу релігії гарантується державою всім особам, які перебувають на території України, а не лише її громадянам. Це право є фундаментальним і забезпечується державними механізмами незалежно від національної чи громадянської приналежності особи.

В Україні реалізація свободи сповідувати релігію або переконання обмежується лише тими заходами, які є необхідними для охорони громадської безпеки, порядку, життя, здоров'я та моралі, а також прав і свобод інших громадян. Ці обмеження є чітко визначеними законом і відповідають міжнародним зобов'язанням України. Держава прагне забезпечити баланс між

релігійною свободою і захистом загального добробуту, таким чином дотримуючись принципу пропорційності в обмеженнях.

Важливою складовою релігійної свободи є захист таємниці сповіді. Ніхто не має права вимагати від священнослужителів розголошення відомостей, отриманих ними під час сповіді віруючих. Це положення спрямоване на захист довіри між віруючими та їх духовними наставниками, забезпечуючи конфіденційність і свободу вираження релігійних переконань без страху переслідування чи розголошення особистих відомостей [38]. Таким чином, українське законодавство надає всебічний захист праву на свободу релігії, відповідно до найвищих міжнародних стандартів, забезпечуючи при цьому необхідні умови для підтримання громадського порядку і захисту прав та свобод всіх громадян.

Українське законодавство гарантує недискримінацію за релігійними ознаками і прямо забороняє прояв будь-якої форми ненависті або ж насильства. Релігійні об'єднання, (без виключення) мають право на публічний прояв та поширення своїх переконань у громадському житті, зокрема мова стосується здійснення обрядів, зведення богомольних споруд, храмів та навчання віруючих. Поступово, ми підійшли до Закону «Про свободу совісті та релігійні організації», який власне є більш широким нормативно-правовим актом у сфері релігії. Саме його норми реалізують права релігійних громад на самовизначення, функціонування та роботу на основі внутрішніх правил. До того ж вони мають змогу відкривати власні освітні заклади, здійснювати благодійну діяльність та транслювати свої переконання. Свобода сповідувати релігію може обмежуватися, але лише за умови, що такі обмеження закріплюються законом і загрожують демократичному суспільству. У разі якщо обмеження з боку держави будуть суперечити вимогам нормативних актів, об'єднання мають право на судовий захист своїх законодавчо закріплених привілеїв [25]. Українські релігійні об'єднання та окремі індивіди мають право звертатися до міжнародних механізмів захист їх свободи віросповідання. Найпоширенішою практикою звернень є заяви до ЄСПЛ,

Європейський суд неодноразово розглядав справи українців, і в такий спосіб захищав їх права.

3.2 Розвиток релігійних свобод під час війни в Україні

2014 рік став вагомим для релігійного життя України, адже після окупації АР Крим, Донецької та Луганської областей деякі релігії й їх прихожан зазнали утисків на цих територіях. Важливим періодом для зміцнення української релігійної сфери став 2014-2018. У ці роки, було прийнято низку важливих законодавчих актів, укріплення релігійної свободи, просування української освіти на новий рівень, зокрема, заснування релігійними організаціями закладів освіти, визнання дипломів після їх закінчення тощо [27]. 2018 став історично важливим роком для подальшого існування духовного життя України, адже країна отримала Томос про автокефалію – релігійна незалежність – для об'єднаної Православної церкви. Що це означає? Отримання автокефалії, звільнила територію України від залежності та юрисдикції російської церкви. Томос також мав неабияке політичне значення, оскільки на той момент на території країни протягом 4-ох років відбувався збройний конфлікт між Україною та росією. [28]. У національному законодавстві цю подію затверджено Законом України "Про внесення змін до Закону України 'Про свободу совісті і релігійні організації' щодо особливостей здійснення релігійної свободи" [27]. Проте, після автокефалії ПЦУ проблеми та порушення прав у релігійній сфері лише набрало попити, адже це викликало появу конфліктів та дискримінації за релігійною ознакою на тимчасово окупованих територіях АР Крим та східних областей. На даних територіях на протязі окупації має місце систематичне порушення релігійних прав. Зокрема, влада країни-окупанта провадить політику стосовно не лише віруючих, але й

кримсько-татарського народу, котрі переважно мусульмани. Ця політика проявляється в обмеженнях діяльності релігійного об'єднання, закриття місць проведення служб в додаток з конфіскацією майна. У зв'язку з конфліктом російські окупаційні власті здійснювали обшуки на територіях церков, тотальну ліквідацію святинь та забороняли відвідування служінь у кримськотатарських й українських церквах. Спроби людей захистити свої релігійні права закінчуються арештами та застосуванням у відношенні до них фізичної сили. Викладені факти свідчать про численні порушення прав та свобод людини, релігійні на жаль не стали виключенням. Міжнародний механізм котрий захищає права та свободи людини, зобов'язані за релігійні сутички, які підтверджуються фактами покарати винних у їх вчиненні. Такі дії, особливо у XXI ст, столітті технологій та особливій увазі на захисті прав людини, є прямими порушеннями як міжнародного права, так і національного.

З 24 лютого 2022 року в зв'язку з повномасштабною війною та законами військового стану в Україні під час загальної мобілізації підлягають призову всі військовозобов'язані. Як відмово, кожна релігія має низку засад, котрих повинні суворо дотримуватися прибічники. Деякі релігійні переконання забороняють віруючим тримати зброю в руках, а тим паче вбивати, до переліку таких осіб належать священники, священнослужителі та віруючі. Відразу повстає питання, які заходи мають бути застосовані у випадку призову до служби? Перш за все слід розуміти, що військово зобов'язаними є абсолютно всі, хто відповідає конкретним параметрам, виключення стосовно віруючих тієї чи іншої віри відсутні. Адже, це б суперечило положенням Конституції, котра забороняє дискримінацію за релігійними ознаками. Однак особливістю є ч.4 ст.35 Основного закону – «ніхто не може відмовитися від своїх зобов'язань перед державою, навіть за релігійними мотивами, але віруючі мають право на можливість проходження альтернативної (невійськової) служби» [24]. Так як з початку вторгнення Указом Президента України на всій території країни було введено воєнний стан, конституційне право на проходження альтернативної служби все одно закріплене за українцями.

Проте, на сьогодні досі залишається не врегульованим порядок направлення на таку службу, а від так вищезгадувана норма конституції має пряму дію. [26; 30]

З початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України зросла проблема щодо здійснення свободи світогляду та віросповідання щодо реалізації свободи совісті та віросповідання. З огляду на військові злочини, що вчиняє держава-агресор повстало питання щодо ліквідації на території України церкви, що знаходиться під юрисдикцією РФ, а відповідно кошти, що до неї надходять вилучаються у державну казну окупанта. Причинами можна вважати, по-перше, до раніше згадуваних утисків на окремих територіях окупантською владою, додалися обстріли релігійних місць; по-друге, заклик через проповіді священнослужителів церкви-окупанта до прихожан щодо підтримки агресії, відмова відспівувати загиблих українських військових та врешті решт докази у масмедіа застосування фізичної сили московських священників до людей [28; 36]. Всі наведені фактори не мають місця на території демократичної України, на нашу думку вони порушують як законодавчі, так і моральні права людини. Це породило винесені рішення деяких обласних адміністрацій для заборони «російської церкви» на відповідній території. Попри наявні факти неналежної поведінки, рішення місцевих рад щодо заборони російської церкви не відповідають законам України, адже відповідно до ЗУ «Про свободу совісті та релігійні організації» такими повноваженнями наділений виключно суд [31; 32].

Сучасні динамічні процеси суспільного розвитку України, особливо в духовній сфері, надають особливої актуальності дослідженню такої важливої його складової, як релігія. Права людини і релігійна свобода сьогодні відіграють визначальну роль у житті українського суспільства та у вирішенні його найскладніших проблем. На даний момент Церква стала авторитетним соціальним інститутом і важливою складовою громадянського суспільства. Вона не лише задовольняє духовні потреби громадян, але й активно бере участь у соціальних проектах, благодійності та миротворчій діяльності. Роль

Церкви у формуванні моральних і етичних норм, підтриманні соціальної згуртованості та сприянні діалогу між різними групами населення є неоціненною. Крім того, релігійні організації в Україні сприяють розвитку освіти та культури, зберігаючи національні традиції та духовні цінності. Вони також є важливими партнерами держави у сфері соціальної допомоги та підтримки вразливих верств населення. У цьому контексті дослідження релігійної свободи та прав людини набувають особливої значущості. Забезпечення релігійної свободи сприяє побудові толерантного і відкритого суспільства, де кожен має право вільно обирати і сповідувати свої релігійні переконання без страху дискримінації або переслідування. Таким чином, релігія в сучасній Україні є не лише приватною справою кожного, але й важливим суспільним феноменом, який впливає на всі аспекти життя. Розуміння та підтримка релігійної свободи є ключем до побудови гармонійного і справедливого суспільства, яке поважає права і гідність кожної людини.

Можна зробити висновок, що на сьогодні українська законодавча база поступово удосконалюється правовими актами, необхідними для істинної реалізації та забезпечення свободи совісті та віросповідання. Однак на нашу думку на сьогоднішній день Конституція України гарантує забезпечення основних громадянських прав і свобод, які в деяких аспектах навіть перевершують конституційні акти деяких розвинених країн Західного світу. Проте, існують численні випадки порушення цих задекларованих свобод, зокрема з боку самої держави, яка повинна бути їх гарантом. Зважаючи на це, нормативно-правове регулювання у сфері забезпечення релігійної свободи є недосконалим і потребує невідкладних змін, з урахуванням міжнародних гуманітарних стандартів. Це необхідно, адже не дивлячись на те, що релігія спочатку слугувала для об'єднання українського суспільства, з огляду на сьогоднішні події можна стверджувати, що вона стає причиною дискримінації, конфліктів та розбрату. Проблема церкви, яка знаходиться під юрисдикцією РФ зараз є дуже складною, з багатьма юридичними та релігійними аспектами.

В силу наявності фактів сприяння агресії та підрив української безпеки, можливо прийняти заходи, які значно обмежуватимуть діяльність, але не припинять її існування на території України. У такому разі і статус церкви не матиме такого впливу на українське суспільство, і люди в силу гарантованих їм основоположних свобод матимуть змогу бути вірянами церкви, вибір якої буде залежати суб'єктивно від їх переконань.

ВИСНОВКИ

У сучасних умовах демократичного суспільства міжнародний захист прав людини є одним з найважливіших функцій міжнародного права, ефективну роботу якого прагне досягти суспільство. Свобода совісті та віросповідання пройшла багатовіковий шлях перш ніж їх визнають частиною демократичних особистих прав та свобод людини. Свобода совісті й свобода віросповідання - поняття взаємопов'язані, але не тотожні.

Підводячи підсумки стосовно існуючих проблем варто зазначити наступне, суспільство має право вільно визначати зміст і обсяг взаємодії з різними релігійними громадами, враховуючи їхню чисельність, традиційність для країни та регіону, а також внесок у історію та культуру. Важливо, щоб при цьому зберігалася рівність громадян перед законом незалежно від їхнього ставлення до релігії. Втім, міжнародне право прав людини часто не враховує культурне різноманіття та національну самобутність суспільств. У державах, де діють релігійні правові системи, ідеї та уявлення про права особистості часто закріплюються формально або взагалі не знаходять відображення у внутрішніх нормативних актах. Ігнорування традиційних, національних та релігійних аспектів у таких випадках неприпустимо. реалізація права на релігійну свободу можливе виключно за умови ефективного функціонування механізмів державно-правового регулювання правовідносин стосовно релігійної свободи.

При взаємодії з релігійними громадами суспільство повинно враховувати кілька ключових факторів: чисельність громади, розмір релігійної громади може впливати на характер і обсяг взаємодії. Великі громади можуть мати більше потреб і впливу, що потребує відповідного рівня уваги та ресурсів від держави. Традиційність для країни та регіону, історична і культурна значущість релігійних груп повинна бути врахована також. На нашу думку традиційні релігії, які мають глибоке коріння в історії та культурі країни,

можуть отримувати особливу підтримку та визнання. Внесок у історію та культуру, релігійні громади, що зробили значний внесок у розвиток культури, науки, освіти та інших сфер життя суспільства, заслуговують на визнання та підтримку.

Події у суспільно-політичному житті народу мають значний вплив на релігійне життя, а також і на правову сферу. Суспільство починає сприймати місію Церкви не лише у здійсненні богослужінь або соціальної роботі, але й як важливу рушійну силу в суспільних процесах. Роль Церкви у сучасному суспільстві виходить за межі традиційних уявлень про її функції. В умовах постійних соціальних і політичних змін, Церква стає інститутом, що забезпечує моральну і духовну підтримку, а також виступає активним учасником суспільного діалогу. Таким чином, суспільство має право визначати взаємодію з релігійними громадами на основі чисельності, традиційності та внеску в культуру, зберігаючи при цьому рівність перед законом. Правовий вплив на релігійне життя є багатограним і включає закріплення релігійних прав у конституціях і законах, захист від дискримінації, забезпечення рівності релігійних громад і механізмів мирного вирішення конфліктів. Правова система відіграє ключову роль у захисті релігійних свобод, сприяючи створенню умов для гармонійного співіснування різних релігійних спільнот і забезпечуючи права кожного громадянина на вільний вибір і сповідування своєї релігії. Водночас, міжнародне право повинно більш гнучко враховувати культурне багатоманіття та національні особливості, забезпечуючи реальне дотримання прав людини в різних культурних контекстах. Інтеграція міжнародних стандартів у національну правову систему з урахуванням місцевих традицій і цінностей є важливим кроком до створення гармонійного та справедливого суспільства. Розробка та вдосконалення релігійного законодавства повинні базуватися на принципах демократії, прав людини і верховенства права. Україні важливо також враховувати міжнародний досвід і стандарти у сфері релігійних свобод, що закріплені у таких документах, як Загальна декларація прав людини та

Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Це допоможе інтегрувати найкращі практики у національне законодавство, забезпечуючи його відповідність сучасним вимогам та викликам. Крім того, необхідно проводити постійний діалог між державними органами, релігійними спільнотами та громадянським суспільством. Такий діалог сприятиме кращому розумінню потреб і проблем різних релігійних груп, допоможе знаходити компромісні рішення і забезпечувати стабільність та розвиток суспільства в цілому. Важливо також підтримувати освітні та просвітницькі програми, які б підвищували рівень релігійної толерантності та взаєморозуміння серед громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Universal Declaration of Human Rights 1948. UNITED NATIONS. URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>.
2. Пайда Ю.Ю. Еволюція підходів до регулювання права на свободу світогляду та віросповідання у юридичній науці. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. С. 33–40.
3. Шумський І.К. Вестфальський мир 1648 р. у формуванні системи міжнародних відносин / І.К. Шумський // Тези 75-ї наукової конференції професорів, викладачів, наукових працівників, аспірантів та студентів Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» (Полтава, 02 трав.–25 трав. 2023 р.). – Т. 2. – С. 181–183.
4. The Edict of Nantes (1598). Musée virtuel du protestantisme. URL: <https://museeprotestant.org/en/notice/the-edict-of-nantes-1598/>.
5. Harrison W. Mark. French Revolution. *The World History Encyclopedia*. URL: https://www.worldhistory.org/French_Revolution/.
6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : від 19.10.1973 р. № 995_043. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
7. General Assembly resolution 36/55. Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief. UNITED NATIONS. 1981
8. The Constitution of the Kingdom of Norway : of 17.05.1814. URL: <https://lovdata.no/dokument/NLE/lov/1814-05-17>.

9. History.com Editors. Freedom of Religion. HISTORY. URL: <https://www.history.com/topics/united-states-constitution/freedom-of-religion>.
10. Constitution of the United States. Congress.Gov. URL: <https://constitution.congress.gov/constitution/>.
11. Масовець В. П. Релігійні протиріччя та їх роль у виникненні збройних конфліктів. Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 17. С. 129–133
12. Панкевич О. Філософсько-правові аспекти свободи думки, совісті та релігії (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини). Право і громадянське суспільство. – 2013. – № 4. – С. 31–40
13. Антонович М. Міжнародна система захисту прав людини: крізь призму України. Український часопис міжнародного права. № 3/2004. С. 80–85.
14. Anthony Peirson Xavier Bothwell. International Standards for Protection of Religious Freedom. GGU Law Digital Commons,. URL: <https://digitalcommons.law.ggu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1212&context=annlsurvey>.
15. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. : станом на 1 серп. 2021 р. URL:
16. Сорокун В. М. Міжнародно-правовий захист права на свободу совісті та віросповідання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Віталій Миколайович Сорокун; Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. – Х., 2009. – 18 с.
17. Резолюція 36/55 Генеральної Асамблеї ООН «Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії чи переконань»: ООН; Резолюція, Міжнародний документ від 25.11.1981. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_284/print
18. EU guidelines on the promotion and protection of freedom of religion or belief : of 24.06.2013. URL: <https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/137585.pdf>.

19. Judgment of The European Court of Human Rights of 20.04.2021 in no. 76620/14. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B"tabview":\["document"\],"itemid":\["001-209351"\]%7D](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%3A%3A%5B%22document%22%2C%22itemid%3A%3A%5B%22001-209351%22%5D%7D).
20. Judgment of The European Court of Human Rights of 09.12.2020 in no. 7308/12. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B"tabview":\["document"\],"itemid":\["001-206272"\]%7D](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B).
21. Рішення Європейського суду прав людини від 29.06.2004 р. у справі № 44774/98. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_326#Text.
22. Європейська соціальна хартія – URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_062
23. О. В. Білаш. Правові акти Європи в системі захисту прав людини у сфері свободи совісті та віросповідання. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. 2015. Т. 3, № 34. С. 227–231.
24. Конституція України: від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
25. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23.04.1991 р. № 987-ХІІ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>
26. Про Закон України "Про альтернативну (невійськову) службу" : від 15.01.1992 р. № 2038-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2038-12#Text>
27. Арістова А. В. Релігія в Україні. *Велика українська академія*. URL: <https://vue.gov.ua/>.
28. Ярмол Л.В. Свобода віросповідання людини: юридичне забезпечення в Україні : дис...канд. юр. наук. Львів, 2002. 223 с.
29. Свобода релігії та віросповідання в Україні в контексті дотримання міжнародних стандартів з прав людини та основних свобод / За ред. Володимира Яворського / Українська Гельсінська спілка з прав людини,

МГО Центр правових та політичних досліджень «СІМ». Харків: Фоліо, 2005
92 стор. URL: <https://www.helsinki.org.ua/files/docs/1137518741.pdf>

30. Барсукова О. Віряни і мобілізація: чи можна уникнути мобілізації через релігію чи пройти альтернативну службу під час війни?. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/11/22/251442/>.

31. Горєвой Д. Місцеві заборони УПЦ (МП) не працюють. Чому і що каже закон України?. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/upts-mp-viyna-zakon/31936219.html>.

32. Червоненко В. Чому Верховна Рада не може заборонити УПЦ МП і як це мало працювати. *BBC News Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-65477459>.

33. Грек І. Релігійна віра в структурі релігійних конфліктів. Український науковий журнал "ОСВІТА РЕГІОНУ". УДК 2.211.2. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/796>.

34. Judgment of European Court of Human Rights in no. 43835/11. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B"itemid":\["002-9952"\]%7D](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B).

35. Judgment of The European Court of Human Rights in no. Applications nos. 48420/10, 59842/10, 51671/10 and 36516/10. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B"itemid":\["001-115881"\]%7D](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B).

36. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 01.07.2010 р. № 2411-VI : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>

37. Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради України; Акт від 24.08.1991 № 1427-XII. Відомості Верховної Ради України від 17.09.1991. № 38. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text>

38. Малишко В. Конституційно-правове регулювання свободи віросповідання та релігійних відносин у зарубіжних країнах. *Держава і право: зб. наук. пр. Серія «Юридичні політичні науки»*. 2002. Вип. 15. С.69–82.

39. Religion and democracy. Recommendation 1396 (1999) / Parliamentary Assembly debate on 27 January 1999 (5th Sitting) URL: <https://pace.coe.int/en/files/16672/html>
40. Case of *I. A. v. Turkey*. Application No. 42571/98. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-70113%22%5D%7D>
41. Case of *Giniewski v. France*. Application No. 64016/00. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-72216%22%5D%7D>
42. Case of *Tagiyev and Huseynov v Azerbaijan*. Application No. 13274/08. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22002-12669%22%5D%7D>
43. Пилипишин П. Формування ідей індивідуалізму у філософії права Джона Локка. *Методологія теорії і практики юриспруденції*. 2021. С. 49–55. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v1_2021/7.pdf.
44. Єленський В. Релігійність в українському суспільстві. *Людина і світ*. 2001. № 1. С. 20–26.
45. Єленський В. Є. Релігія у процесах формування політичних націй: історико-культурні моделі. *Історико-політичні студії*. 2014. № 2. С. 75–90.
46. Бедь В.В. Міжнародно-правове закріплення свободи совісті. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 349–353.
47. Бедь В.В. Реалізація свободи совісті в Україні: деякі аспекти (проблеми теорії та практики). *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2011. № 2. С. 20–29.